

Mikrostruktura kalendarza typikonu w *Antologii Mateusza Dziesiątego*

The Microstructure of the Typicon Calendar in the *Anthologion of Matthew the Tenth*

Marek Ławreszuk

Uniwersytet w Białymstoku, Polska

0000-0001-8051-8106

m.lawreszuk@uwb.edu.pl

Abstract:

The subject of the research of this article is the microstructure of the typicon calendar of the manuscript book *Anthologion of Matthew the Tenth* of 1507. The analysis includes the characterisation of the full and shortened scheme of the microstructure and considers the explanation of the meaning of each of its elements. The research conclusions focus on assessing the coherence and complementarity of the calendar commentaries and demonstrate the thesis of the relationship of the AMD to the Studite and Neo-Palestinian liturgical traditions.

Streszczenie:

Przedmiotem badań niniejszego artykułu jest mikrostruktura kalendarza typikonu rękopiśmiennej księgi *Antologii Mateusza Dziesiątego* z 1507 roku. Analiza obejmuje charakterystykę pełnego i skróconego schematu mikrostruktury i uwzględnia wyjaśnienie znaczenia każdego z jego elementów. Wnioski badawcze koncentrują się na ocenie spójności i komplementarności komentarzy kalendarzowych oraz ukazują tezy dotyczące relacji AMD ze studyjską oraz neopalestyńską tradycją liturgiczną.

Keywords:

Anthologion of Matthew the Tenth, liturgical calendar, typicon, commemoration of the saints, liturgical commentaries, liturgical rules, reading schemes

Słowa kluczowe:

Antologia Mateusza Dziesiątego, kalendarz liturgiczny, typikon, wspomnienie świętych, komentarze liturgiczne, reguły liturgiczne, schematy czytań

**Cite this article /
Cytowanie:**

Ławreszuk, M., (2025). The microstructure of the Typicon Calendar in the *Anthologion of Matthew the Tenth*. *Elpis*, 27: 121–147. <https://doi.org/10.15290/elpis.2025.27.10>

Licence / Licencja:

© Copyright 2025 Marek Ławreszuk

**Supporting
Agencies /
Finansowanie:**

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2024–2029, nr projektu NPRH/DN/SP/0143/2023/12

Wstęp

Supraski rękopis liturgiczny *Antologii Mateusza Dziesiątego* (AMD) z 1507 roku stanowi kompozycję kilku ksiąg liturgicznych, w tym typikonu liturgicznego, w którym zapisano reguły dotyczące sprawowania

nabożeństw i organizacji życia wspólnoty monasterskiej. W opracowanej w ramach projektu badawczego NPRH-143¹ strukturze rękopisu (Ławreszuk, 2024, s. 1), wyodrębniono w nim 3 główne części: AMD.A – część biblijną, AMD.B – część typikonową oraz AMD.C – zawierającą materiał miniei i triodionu.

Zespół badawczy, opierając się na cyfrowej, zdigitalizowanej kopii rękopisu (Alekseev. i in., 2020), prowadzi już badania makrostruktury części typikonowej (AMD.B), analizując jej strukturę. W AMD.B wyróżniamy 2 główne bloki paragrafów, z których pierwszy stanowi zapis reguł liturgicznych i wskazań dotyczących życia wspólnotowego, drugi natomiast zawiera rozbudowany kalendarz liturgiczny uwzględniający cykl synaksarionu, tj. świąt nieruchomych oraz cykl triodionu, tj. świąt z ruchomą datą, zależną od daty Paschy Chrystusowej. W części AMD.B kalendarz liturgiczny opisany jako „Schemat cerkiewnych nabożeństw całego roku” (cs. **Послѣдованіе црковнаго пѣннѣ ѣ собраннѣ все лѣтнѣ**) obejmuje paragrafy AMD.B69-AMD.B192 (AMD, 419A-455B), które opisują cykl świąt nieruchomych. Cykl nabożeństw ruchomych opisany jest w segmentach AMD.B193-AMD.B244 (AMD 456A-467B). Ponadto dodatkowe schematy i informacje zapisane są w innych, rozproszonych w AMD.B paragrafach, które m.in. uwzględniają sytuację połączenia w nabożeństwo dnia wspomnień liturgicznych kalendarza nieruchomego (synaksarionu) oraz ruchomego (triodionu).

Zarówno w części kalendarza synaksarionu jak i kalendarza triodionu rękopis przedstawia opis nabożeństw cyklu dobowego i zawiera informacje o ich poszczególnych elementach. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie i analiza tej mikrostruktury kalendarza typikonu AMD.

Analiza struktury uwzględnia nie tylko charakterystykę zabytku liturgicznego, lecz wykorzystuje również współcześnie obowiązujący model mikrostruktury opisów kalendarzowych, wykorzystując współczesną cerkiewnoślawiańską redakcję typikonu oraz schemat zapisów informacji liturgicznych oficjalnego kalendarza liturgicznego PAKP (*Tipikon, siyest' ustav*, 2002; Tofiluk i in., 2024, s. 17–108).

Analiza mikrostruktury kalendarza AMD pozwala na wskazanie kluczowych elementów liturgicznych nabożeństw epoki i ich zestawienie ze współczesnym modelem. Informacje zapisane w mikrostrukturze pozwolą również w określonych sytuacjach na weryfikację tożsamości tekstów liturgicznych pocz. XVI w. i współczesnych. Nawet w sytuacji rozbieżności w strukturze opisów poszczególnych dni lub też w przypadku zachowania różnych elementów w tychże opisach liturgicznych, informacje te mogą służyć jako potwierdzenie hipotez obrzędowo-liturgicznych. Powszechność pewnych elementów może stanowić potwierdzenie zarówno ich istotnego znaczenia, dostępności i wykorzystywania określonych ksiąg liturgicznych lub tekstów patrystycznych, czy preferowania określonego prawosławnego rytu liturgicznego. Ponieważ okres powstania AMD obejmuje epokę rozpowszechniania się rytu palestyńskiego, który rugował elementy praktyki studyjskiej, potwierdzenie obecności elementów określonego rytu oraz określenie ich znaczenia w strukturze nabożeństw cyklu dobowego może potwierdzić lub odrzucić tezy o wykorzystywaniu na terenie Korony Królestwa Polskiego i w Wielkim Księstwie Litewskim określonego rytu nabożeństw prawosławnych.

¹ Projekt badawczy „Supraski antologion liturgiczny Mateusza Dziesiątego z 1507 roku – opracowanie naukowe i przekład na język polski” finansowany w ramach konkursu „Dziedzictwo narodowe” Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, realizowany w latach 2024–2029.

Lokalizacja mikrostruktury w AMD.B

Praca z cyrylickim tekstem rękopiśmiennym z początku XVI wieku, a szczególnie strukturalizacja dokumentu, związana jest z pewnymi trudnościami. Zapisany tzw. półustawem zabytek, dzięki niezwyklej staranności skryby, jest znacznie bardziej przyjazny niż większość późniejszych cerkiewnoślowiańskich zabytków liturgicznych. Niemniej jednak, pewne ogólne utrudnienia są dla większości takich rękopisów powszechne.

Po pierwsze, mamy do czynienia z rękopisem, co przekłada się na brak wewnętrznej spójności. Opracowany w AMD spis treści nie odpowiada wiernie nagłówkom paragrafów. Pojawiają się tam m.in. drobne nieścisłości terminologiczne oraz nie wszystkie elementy makrostruktury zostały w spisach uwzględnione. Rękopis AMD posiada w zasadzie kilka spisów treści, z własną numeracją, które zazębiają się w obrębie 3 głównych części antologionu.

Po drugie – dzieło skryby, Mateusza Dziesiątego, chociaż zapisane niezwykle starannie, z uwzględnieniem sygnatur na polach marginesowych, które wyznaczają kolejne segmenty tekstu i rozdzielają poszczególne paragrafy, zapisane jest w sposób ciągły, ze znacznym zagęszczeniem znaków i dominacją znacznie skróconych terminów. Tradycyjnie dla tekstów cyrylickich epoki, bloki tekstu nie są rozdzielone akapitami. Szczęśliwie w redakcji AMD konsekwentnie zastosowano wyodrębnienie nowych wątków innym kolorem liter.

Wskazując na mikrostrukturę kalendarza, powinniśmy uściślić, jak może być wyodrębniona.

W części AMD.B przedstawiono schemat nabożeństw całego roku. Zgodnie z porządkiem kalendarza liturgicznego kolejne paragrafy zawierają wskazania na kolejne miesiące od września (AMD, 419A) do końca sierpnia (AMD, 455B). W każdym z dwunastu „miesięcznych” paragrafów znajdujemy wskazania liturgiczne na każdy kolejny dzień. To właśnie zestaw informacji powiązanych z pojedynczym dniem roku liturgicznego wyznacza granicę mikrostruktury synaksarionu. Graficzne granice mikrostruktury dnia kalendarza liturgicznego wskazują cyfry kolejnych dni, umieszczone na polach marginesowych.

Analogiczna struktura pojawia się również w innych miejscach AMD.B, szczególnie w tzw. rozdziałach Marka, analizujących przypadające na określony dzień powiązanie święta cyklu synaksarionu oraz triodionu.

Pełny model zapisu mikrostruktury w AMD.B

Pełny model mikrostruktury kalendarzowej AMD.B składa się z następujących segmentów: A) sygnatura dnia, B) informacja o święcie lub świętym, C) wskazania liturgiczne dobowego cyklu nabożeństw, D) dodatkowe informacje.

| A. Sygnatura dnia

Mikrostrukturę na każdy dzień kalendarza typikonowego AMD.B. inicjuje sygnatura daty umieszczona na zewnętrznym polu marginesowym. Zapis daty w języku cerkiewnoślawiańskim wyodrębniony jest zwiększonym krojem czcionki i barwą czerwoną. Marginalia uzupełnione są wskazaniami astronomicznymi, tj. tabelą i liczbami odsyłającymi do zachowanych w AMD tablic kalendarza – słonecznego i księżycowego². Pod liczbą wskazującą na określony dzień zapisywano również symbol święta, powiązany z informacją zawartą w segmencie B: „Informacja o święcie lub świętym”.

| B. Informacja o święcie lub świętym

Blok tekstowy dziennej mikrostruktury rozpoczyna się od informacji o przypadającym na ten dzień liturgicznym wspomnieniu święta lub świętego. Segment ten nie został wyodrębniony w nowej linii, a wyróżnienie zostało dokonane poprzez: a) umieszczenie sygnatury na polu marginesowym na wysokości pierwszej linii bloku oraz b) wyróżnienie pierwszych znaków opisu kolorem czerwonym. W odróżnieniu od innych kolorystycznych wyróżnień w części kalendarzowej, barwa czerwona została zastosowana nie do jednego znaku, lecz do grupy kilku pierwszych liter (tabela 1.).

Autor rękopisu konsekwentnie wyróżniał czerwoną barwą początek opisu dnia. W przypadku wspomnień wielu świętych, dla których wyodrębniono teksty liturgiczne, również informacje o kolejnym świętym, lub grupie świętych, były wyróżniane pojedynczą czerwoną literą lub znakiem interpunkcyjnym (zob. przykł. tabela 1., pkt. 1 i 2). Sporadycznie w sytuacjach, kiedy w określonym dniu wskazywano na wspomnienie dwóch świętych (lub grup świętych), spośród których dla pierwszych wyznaczano dominującą rolę w nabożeństwie dnia, blok informacji o świętych był rozbijany (zob. przykł. tabela 1., pkt 5). W takiej sytuacji segment B był rozdzielany na dwie części, z których pierwsza była zwyczajowo umieszczana na początku, inicjując blok mikrostruktury dnia. Następnie skryba przedstawiał kompletną mikrostrukturę nabożeństwa, po której umieszczał dodatkową informację, wyodrębnioną czerwoną barwą kilku kolejnych liter: „tego dnia wspominamy również...”. Adnotacja tego typu sugerowała, że informacja o drugim wspomnieniu nie wpływa na strukturę nabożeństwa danego dnia, zaś hymnografia wskazana określone „drugiemu” świętemu, miała być najczęściej przeniesiona na inny dzień lub odczytywana w trapezarii, bądź traktowana jako „fakultatywna”, tj. dopuszczana do wykorzystania liturgicznego decyzją igumena lub prezbitera.

Wyróżnienie rangi liturgicznej dnia dokonywane było dwójako: poprzez umieszczenie tzw. znaku święta na polu marginesowym (segment A), poniżej liczby wskazującej na datę dzienną oraz poprzez wyodrębnienie czerwoną barwą całego segmentu (segment B), które było praktykowane dla podkreślenia rangi święta z kategorii dwunastu wielkich święt (zob. przykł. tabela 1., pkt 7).

² Szczegółowa charakterystyka adnotacji astronomicznych zostanie przeprowadzona w ramach projektu NPRH-143 razem z analizą tablic kalendarzowych rękopisu AMD.

Tabela 1. Przykładowe zapisy segmentu o święcie lub świętym dnia z kart AMD

Lp.	Przykład zapisu w AMD	Przekład na język polski*	Lokalizacja
1.	СѢДНІЕ СѢГО СѢННОМКА АНДІМА ЕППА НІКОМДІНСК. І ПАМѢ ПРПНА ОЦА НШЕГО ДЕВКТИСТА СПОНІКА ВЕЛІКОМУ ЕВ.ДІМІЮ:	Męczeństwo świętego hieromęczennika Antyma, biskupa Nikomedii i pamięć prepodobnego ojca naszego Teoktysta, współscety Eutymiusza Wielkiego.	3 września: AMD, 419B.
2.	ВЪПОМІНАНІЕ БЫВШАГО ЧИСЕ В КОЛАСНІ ЕЖЕ В ХОНѢ Ѡ АРХАНГѢЛА МНХАНЛА. І СѢДНІЕ СѢГО МКА ЕВДОКСІА, І Н С НН ПОСТРѢВШН.	Wspomnienie cudu archanioła Michała, który wydarzył się w Kolosach, tj. w Chonach. [Wspomnienie] cierpień świętego męczennika Eudoksjusza i innych, wraz z nim, zamęczonych.	6 września: AMD, 420A.
3.	ПРЕСТАВЛЕНІЕ СѢГО АПЛА ІЕВЛІСТА ІОАНА БОСЛОВА.	Zaśnięcie świętego apostoła i ewangelisty Jana Teologa.	26 września: AMD, 424A.
4.	ІЖЕ ВЪ СѢХЪ ѠЦА НШЕГО НІКОЛЫ, ЕПКА МВРН ЛІКІА ЧИТВОРЦА:	Świętego ojca naszego Mikołaja Cudotwórcy, biskupa Miry w Licji.	6 grudnia: AMD, 431A.
5.	СѢХЪ МКА, ЕВСТРАТІА. АВЖЕНІА. МАРДАРІА, І ОРЕСТА: [...] В ТѢ ДНѢ ПРПНА Ѡ НШЕ АРСЕНІА Н ВЪ ЛАТРЕ:	Świętych męczenników Eustracjusza, Auksencjusza, Mardariusza i Oresta. [...] Tego dnia [wspomnienie] prepodobnego ojca naszego Arseniusza z Latry.	13 grudnia: AMD, 431B.
6.	СѢГО СѢННОМКА ІГНАТІА БГОНОСАГО: НАНАЕ ПРѢПРА Ѣ ПО ПЛЫТИ РОСТВ ГѢУ НШЕМ ІУ ХЪ.	Świętego hieromęczennika Ignacego Teofora. Tego dnia rozpoczyna się przedświęcie narodzenia w ciele Pana naszego Jezusa Chrystusa.	20 grudnia: AMD, 432B.
7.	ЕЖЕ ПО ПЛЫТИ РОСТВО ГА Н БА Н СПА НШЕГО ІУ ХА:	Narodziny w ciele Pana i Boga i Zbawiciela naszego Jezusa Chrystusa.	25 grudnia: AMD, 433B.

*Przekład na język polski – Marek Ławreszuk.
Źródło: opracowanie własne.

Autor rękopisu wykorzystał na marginesach utrwalone znaki święt, a mianowicie:

- czerwony krzyż w okręgu – ☩ – symbol święta z kategorii dwunastu wielkich święt oraz kilku innych niezwykle ważnych święt (m.in. ku czci św. Jana Chrzciciela, apostołów Piotra i Pawła czy święta Obrzezania Pańskiego);
- czerwony krzyż bez okręgu – ✚ – symbol średnich święt, którym wskazano całonocne czuwanie lub polieleos. W późniejszych redakcjach typikonów i innych ksiąg liturgicznych symbol ten był również opisywany jako czerwony krzyż otoczony od dołu półokręgiem;
- trzy czerwone, częściowo otoczone kropki – ☩ – symbol małych święt, dla których typikon wskazywał określone, dodatkowe elementy wyróżniające je od pozostałych dni roku liturgicznego.

C. Wskazania liturgiczne dobowego cyklu nabożeństw

Po segmencie B, bez naruszeń ciągłości linii tekstu, w rękopisie umieszczono kolejne segmenty, które nie były obligatoryjne i które zostały zbudowane w określonej strukturze. Struktura ta przede wszystkim nawiązuje do porządku nabożeństw cyklu dobowego, zgodnie z którym dzień liturgiczny rozpoczyna się od nabożeństwa wieczerni.

Stąd kolejne elementy mikrostruktury, nawiązując do cyklu dobowego, zawierają informacje liturgiczne dotyczące doboru materiału hymnograficznego kolejno do następujących nabożeństw: wieczerni, jutrzni, nabożeństw 1., 3. i 6. godziny, liturgii. Niekiedy komentarze liturgiczne dotyczą innych nabożeństw cyklu dobowego: małej wieczerni, powieczerja, nabożeństwa o północy oraz nabożeństwa 9. godziny, jednak takich segmentów w mikrostrukturze jest niewiele ze względu na prosty schemat tych nabożeństw i ograniczone możliwości modyfikacji i uzupełnień ich tekstów. AMD dość powszechnie zachowuje jednak informacje o krótkim obrzędzie litii, która w XVI wieku była sprawowana w końcu wieczerni i wprowadzała do nabożeństwa jutrzni oraz była sprawowana na zakończenie jutrzni, poprzedzając 1. godzinę. Uwagi dotyczące nabożeństw cyklu dobowego uwzględniały również i to uwarunkowanie, kiedy zgodnie z rangą święta wieczernia i jutrznia (bądź powieczerja i jutrznia) były zespalone w strukturę tzw. całonocnego czuwania (hasło: „czuwanie”, SPTP, s. 147).

Zestaw wskazówek liturgicznych, akcentując zmienne elementy hymnograficzne, buduje następującą strukturę kolejnych nabożeństw cyklu dobowego.

|| C.1. Mała wieczernia

Opis pojawia się sporadycznie, w sytuacji opisu większych świąt lub bardziej złożonych kompilacji nabożeństw. Zazwyczaj jest sygnalizowany wprowadzeniem: „**ВѢ НА МА ВѢ**”, tj. „wieczorem podczas małej wieczerni” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B). W segmencie pojawiają się następujące wskazania:

- Informacje o stichirach podczas „Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie...”. Informacje te pojawiają się głównie w przypadku kompilacji kilku tekstów liturgicznych na określony dzień, tzn. wyjaśnienia doboru tekstów z dwóch lub większej liczby źródeł. Uwagi te pojawiają się najczęściej w uzupełniających paragrafach, wyodrębnionych sygnaturą „patrz”, Rozdziałach Marka lub Rozdziałach Nicefora. Zapisy dotyczące małej wieczerni ograniczają się do wskazania źródła doboru stichir, ograniczając precyzyjne wskazania ich liczby do odesłania do ustalonych wcześniej zasad: „**СѢРЫ ВСКРѢНІИ Н БЦН ПО ОБЫН**”, „stichiry niedzielne i Bogarodzicy, zgodnie ze zwyczajem” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B). W 54. Rozdziale Marka, wyjaśniając połączenie tekstów oddania święta Wprowadzenia Bogarodzicy do Świątyni oraz nabożeństwa niedzieli, rękopis również sygnalizuje wyłącznie odpowiedni dobór źródeł i ich kolejność, odwołując się do ugruntowanego i wcześniej przedstawionego schematu: „**НА ВѢ СѢРЫ ВСКРѢНІИ Н БЦН ПО ОБЫН**”, „podczas małej wieczerni stichiry niedzielne i Bogarodzicy, zgodnie ze zwyczajem” (25.11, 54. Rozdział Marka, AMD, 430A-430B).

|| C.2. Wielka wieczernia

Rozbudowany segment, często sygnalizowany wprowadzeniem: „**ВѢР НА ВѢРНН**”, tj. „wieczorem podczas wieczerni” (1 września, AMD, 419A). W opisie pojawiają się kolejno następujące wskazania:

- Informacje o recytowanej lub śpiewanej antyfonalnie katyzmie wieczerni. W zależności od charakteru dnia i zasad liturgicznych, zapisy mówiły o:
 - recytacji całej katyzmy: „**С҃ЛО БСН К҃А**”, „recytujemy całą katyzmę” (AMD, 421B). To dość oczywiste wskazanie struktury wieczerni przyjmowało na kolejnych kartach rękopisu postać krótkiego komentarza: „**ОБЫ С҃ЛО**”, „zwyczajowa [recytacja] katyzmy” (AMD, 427B);
 - recytacji pierwszej antyfony: „**С҃ЛО А АН҃Т, БЛА҃НЬ М҃У**”, „recytujemy 1. antyfonę »Błogosławiony mąż«³” (1.09, AMD, 419A), lub o jej śpiewie: „**ПОЕ А АН҃ТН БЛА҃ЖЕ М҃У**”, „śpiewamy 1. antyfonę »Błogosławiony mąż«” (13.11, AMD, 428B);
 - braku katyzmy: „**БЕ С҃ЛО**”, „bez katyzmy” (25.03, AMD, 443A), niekiedy z dłuższym wyjaśnieniem: „**С҃ЛО НЕ БЫВАЕ ТРУДА РА БДѢНА**”, „nie ma katyzmy ze względu na wysiłek czuwania” (14.11, AMD, 429A), które może wskazywać na oczekiwany w takiej sytuacji schemat: „**ВѢР С҃ЛО НЕ БЫВАЕ НА ВѢРНН, ТРУДА РА БДѢНАГО. НО ПО ПРЕВАРШІИ ПСАЛМО, ГН ВЪЗВѢ. И ПРОА**”, „wieczorem podczas wieczerni nie ma katyzmy, ze względu na wysiłek czuwania, lecz po psalmie początkowym [śpiewa się] »Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie...«” (AMD, 421A).
- Schemat śpiewu stichir w segmencie „Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie...”. AMD skrupulatnie wskazuje liczbę wskazanych stichir, źródło oraz dodatkowo często identyfikuje je, wskazując melodię (określony ton, „podobien” melodii, tj. utrwalony model melodyczny spoza głównych 8 tonów lub oryginalną melodię – „idiomelos”; zob. podobien [hasło] w SPTP, s. 352, idiomelos [hasło] w SPTP, s. 210). Opis może zawierać wskazania określonych stichir, podając ich lokalizacje oraz wstępne frazy: „**С҃РЫ ДНЮ В. И ПО Г ВЪ ТРІЄЩ. И ПРА ГА С СВѢБ ПРѢВѢНЫ, И ПРО, ИХЪ ТВОРИ Е. СЛ І И ТЪ ПОСЛА БЫ**”, „2 stichiry dnia, 3 [stichiry] podobny triodionu, [stichira] święta, ton 6.: »Przedwieczny zamiar...«, [a następnie] kolejnych 5 stichir, »Chwała, i teraz...«, [ton] tenże: »Został posłany [archanioł Gabriel]...«” (25.03, AMD, 443A). W rozbudowanych połączeniach nabożeństw jednego dnia zapis może być również ograniczony jedynie do wskazania kolejności wykorzystania źródłowych tekstów liturgicznych: „**С҃РЫ БСКР҃НЫ, Г. И ВСПО, Г. И СТЫ ОЦЕ, Г ПОВТАРАЕ А. СЛ С ПА҃НЫА ДНЕ. І ГА҃У**”, „3 stichiry niedzielne, 3 wschodnie, 3 świętych ojców, powtarzamy 1. stichirę, »Chwała...«, [stichira ton] 6., »Dzisiaj tajemnica...«, »I teraz...« [stichira] tonu” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).
- Informację o wejściu wieczerni. Wpis wariantywny. Dominują 4 warianty wskazania:
 - informacja o tym, że powinno się odbyć wejście wieczerni z kadzielnicą,
 - informacja o wejściu z ewangeliarzem,
 - informacja o wejściu bez ewangeliarza („**ВЪХО ВЕЗБ Е҃А**”, 1.09, AMD, 419A),
 - informacja o braku wejścia wieczerni.

³ Cytaty z Księgi Psalmów za: PS_WMP.

- Wskazanie prokimna śpiewanego po hymnie „Pogodna światłości”. Najczęściej w postaci krótkiego wskazania: „**свѣтъ чѣ. про днѣ**”, „»Pogodna światłości«. Prokimien dnia” (1.09, AMD, 419A).
- Wskazanie paremii wieczerni. Segment wskazuje na konieczność odczytania fragmentów ksiąg *Pisma Świętego*, stosując przy tym informacje o numerze porządkowym czytanego fragmentu, lokalizacji tekstu sygnalizowanej tytułem księgi, numerem perykopy oraz wstępną frazą tekstu. Przykład zapisu: „**чтѣ. г. ѿ прѣтѣво ісѣн. ѿ, дхъ гнѣ нѣн. в. ѿ левнтѣ. мѣ. Глѣ гѣ к моісеѣ. г. прѣрѣтѣн соло. рѣ. Прѣннѣ ѿце почитгнѣтъ**”, „3 czytania [paremii]: pierwsze – [prorokstwo] Izajasza [perykopa] 66.: »Duch Pański nade mną...«, drugie – z Księgi Kapłańskiej [perykopa] 49.: »Rzekł Pan Mojżeszowi...«, trzecie – z Księgi Mądrości Salomona, [perykopa] 129.: »Sprawiedliwy, choć przedwcześnie umrze...«” (AMD, 419A). System odesłań w rękopisie AMD jest niezwykle spójny. Wskazana numeracja perykop, odmienna od współczesnej, jest zgodna w częścią AMD. A rękopisu zawierającą teksty *Pisma Świętego* uzupełnione o numerację kolejnych perykop. Numer perykopy i wprowadzenie tekstowe odsyłają do początku tekstu w księgach biblijnych, w których odnajdujemy sygnaturę początku: numer perykopy, frazę inicjującą (np. „Rzecz Pan...”)
- oraz sygnaturę wskazującą na koniec wskazanego fragmentu. Element ten był również zapisywany w formie skróconej i w sytuacji połączenia jednego dnia wielu wspomnień, wskazywał na źródło paremii: „**чтѣ ѿце**”, „czytanie [paremii świętych] ojców” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B) lub „**чтѣ днѣ. ѿ прѣ г.**”, „czytanie [paremii] dnia oraz trzech [paremii] święta” (25.03, AMD, 443A).
- Informacje o litii. Pojawiały się w sytuacji, kiedy typikon wskazywał na wyjście na litię wieczerni i zawierał wskazania hymnografii w formie rozbudowanej lub skróconej („**на лѣ хрѣ. ѿ догмѣ глѣ вѣн. іа г. ѿплѣскѣ прѣдлнѣ. г. в. ѿ алфавѣннѣ в чѣ глѣ**”, „podczas litii [stichiry świętego patrona] świątyni, dogmatyk Bogarodzicy zgodnie z tonem, »Chwała...«, [stichira ton] 3., »Testamentem apostołów...«, »I teraz...«, [stichira] bogorodziczna z apostichir, zgodnie z tonem”, 11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).
- Informacje o apostichirach, tj. stichirach na stichowni. Zapisane analogicznie do zapisu stichir na „Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie”. W przypadku wcześniej wskazanego opisu litii element ten był poprzedzony krótką informacją o powrocie, tj. ponownym wejściu z narteksu do nawy głównej: „**вхѣдѣ вѣ црѣкѣ, поѣце г. іа глѣ, глѣ дѣ**”, „wchodzimy do nawy głównej śpiewając 3 [stichiry] idiomelos, ton 4.” (25.03, AMD, 443A).
- Informacje o troparionach śpiewanych na zakończenie wieczerni, podczas błogosławieństwa chleba i wina. Sygnalizowane wprowadzeniem: „**на бѣннѣ хлѣбо**”, „podczas błogosławieństwa chlebów” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B). W praktyce liturgicznej, podczas wieczerni śpiewa się w tym miejscu 3 tropariony. Wskazanie sygnalizowało dobór troparionów i informację o ich powtarzaniu wykorzystującą skrócone formy: „**а**” – jednokrotnie, „**в**” – dwukrotnie, „**г**” – trzykrotnie (AMD, 421B, 425A). Przykładowy zapis: „**вѣ дѣ в. ѿ іа ѿце трѣ глѣ ѿ** [...] **а**”, „»Bogarodzico Dziewico...« – dwukrotnie, [a następnie] jeden raz troparion ton 8., świętym ojcom,” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).

- ▶ Uwzględniając to, że troparion stanowi jeden z najbardziej podstawowych tekstów liturgicznych poświęconych świętemu lub opisujący święto, skryba AMD w wielu wypadkach zapisywał w tym miejscu pełen tekst troparionu (zob. AMD, 425B).
- Wskazanie na śpiew 33. Psalmu. Psalm ten podczas wieczerni śpiewany jest do połowy, co sygnalizuje zapis rękopisu: „ΨΛΟ̇ ΒΛΒΛ ΓΛ, ΔΟ ΠΟ̇”, „psalm »Będę błogosławił Pana [w każdym czasie]« [Ps 33], [śpiewany] do połowy” (AMD, 422A).
- Informacja o czytaniu na zakończenie wieczerni. Tzw. wielkie czytanie, podczas którego mnisi spożywali błogosławiony chleb i wysłuchiwali fragmentów nieewangelicznych ksiąg *Nowego Testamentu*. Najczęściej był to fragment *Dziejów Apostolskich* lub listów. *Typikon Mateusza Dziesiątego* nie wskazuje dokładnej lokalizacji wskazanych fragmentów, lecz podaje jedynie informacje o księdze. Np.: „ΥΠΕ̇ Β ΠΟΛΛΑ̇”, „czytanie z listów” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B). W przypadku wielkich świąt w tym miejscu wskazane było czytanie homilii święta: „ΥΠΕ̇ ΛΟ̇ ΠΡΑ̇”, „czytanie słowa [na] święto” (25.03, AMD, 443A). Wskazanie na rozdawanie cząstek chleba i ich spożywanie sygnalizowała fraza: „Η̇ ΒΥΒΛΕ̇ ΕΛΒΕΝΙΕ̇ ΧΛΕΒΟ̇, Η̇ ΡΑΖΔΑΒΑΝΙΕ̇ ΠΟ̇ ΩΒΥ̇”, „następuje błogosławieństwo chlebów i ich rozdawanie, zgodnie ze zwyczajem” (25.03, AMD, 443A).

|| C.3. Jutrznia

Segment sygnalizowany krótką frazą: „НА̇ Υ̇”, „podczas jutrzni” (AMD, 425B). Strukturę opisu budowały kolejno następujące elementy:

- Wskazanie na sześciopsalmie, które jako stały element jutrzni nie wymagało komentarzy, a służyło wyłącznie do lokalizacji kolejnych elementów nabożeństwa. W przykładowym wpisie: „ΠΟ̇ Σ̇ ΨΛΜ̇, ΩΒΥ̇ ΞΛΟ̇. Η̇ ΠΟΛΙΕΛΕΟ̇”, „Po sześciopsalmiu, zwyczajowe katzmy oraz polieleos” (AMD, 424A), sygnalizowany jest porządek kolejnych stałych elementów.
- Informacja o troparionach jutrzni, zapisana analogicznie do troparionów wieczerni, poprzedzona wskazaniem, czy ich śpiew poprzedza „Bogiem jest Pan” („НА̇ Ε̇ Γ̇ ΤΡΟ̇”, „podczas »Bogiem jest Pan« [śpiewamy] tropariony...”, AMD, 443B) czy „Alleluja”. W przypadku „Alleluja” informacja ta pojawia się również często na początku skróconych opisów mikrostruktury, ponieważ niesie ona dodatkowe informacje dotyczące przebiegu całego nabożeństwa, wskazując na jego charakter.
- Informacja o katzmach.
- Wskazania dotyczące katzm poetyckich powiązanych z katzmami, które są wykonywane po zakończeniu pierwszej części katzm oraz na ostateczne zakończenie segmentu. Przykłady: a) „ΠΟ̇ ΚΑ̇ Ε̇ ΒΙΚΡΗ̇, Ε̇ Ε̇ Ξ̇”, „po katzmach, katzmy poetyckie niedzieli z ich [stichirami] bogorodzicznymi” (AMD, 425B), b) „НА̇ Α̇ ΚΑ̇ Ε̇ ΩΒΕ̇ Η̇ Ε̇ ΤΡΙΩ̇. ΓΛΕΥΕ̇Α̇ ΠΡ̇ΒΛ ΠΕ̇ΒΥ̇.

ВТО́РА НА́МНН. НА ДВѢ́ КѦ́, ПОЕ́ СѢ́ ПРА́, „podczas pierwszej kacyzmy: dwie kacyzmy poetyckie triodionu, [z których] pierwszą wygłasza psalmista, zaś drugą [śpiewają] wszyscy. Po drugiej kacyzmie śpiewamy kacyzmy poetyckie święta” (AMD, 443B).

- Informacja o czytaniach po kacyzmach. W tym miejscu wskazane jest odczytywanie żywotu świętego lub opisu święta. W określonych w typikonie sytuacjach, związanych z rangą święta, czytanie w tym miejscu może być bardziej rozbudowane i łączyć teksty z wielu źródeł. Przykład takiej rozbudowanej struktury czytań zachował się w mikrostrukturze na dzień 9 marca, w której pojawia się zarówno czytanie żywotu świętych, jak i mowa pochwalna na ich cześć: „**УПѢМѢ І МНІЕ Н. І ПОХВАНОЕ ВЕ ВАСНА**”, „czytamy zarówno ich żywot jak i mowę pochwalną [autorstwa] świętego Bazylego” (AMD, 442B).
- Krótką informacją o kolejnych elementach jutrzni:
 - nieporocznych („**НЕПОРОѢ**”, AMD, 425B), tj. wskazanego na niedziele śpiewu psalmów 134–135 wraz z przypisanymi im w typikonie troparionami, tzw. troparionami po nieporocznych, lub wykonywania 17. kacyzmy, złożonej wyłącznie z Ps 118, uzupełnionej o powtarzalny werset oraz dodatkowe tropariony po nieporocznych (zob. nieporoczen [hasło] w SPTP, s. 307),
 - ipakoju („**ЎПА**”, AMD, 425B), tj. troparionach poprzedzających prokimien jutrzni,
 - pieśń stopni („**СТЕ**”, AMD, 425B). Wskazanie najczęściej uzupełnione informacją o tonie, np. „**СТЕ ГА**”, „pieśń stopni [zgodnie z melodią obowiązującego] tonu”, AMD, 425B). W przypadku nabożeństw wielkich świąt tradycyjnie wykorzystywana jest pierwsza antyfona tonu 4.: „**СТЕ А АНѢ А ГА**”, „pieśń stopni: pierwsza antyfona tonu 4.” (25.03, AMD, 443B),
 - prokimienie jutrzni wraz ze śpiewem następującego bezpośrednio po nim segmentu Ps 150,6: „Wszystko, co oddycha, niechaj chwali Pana” z werselem Ps 150,1: „**ПРО ВСЕ ДЫ**” (AMD, 245B). Segment ten najczęściej był uzupełniany o informacje o melodii, wskazując ton wersetu oraz o pierwsze wyrazy. Przykład: „**ПРО А БЛГОВѢСТІТЕ ДНЬ Ї ВЪПОИ ГВН ПѢ**”, „Prokimien [ton] 4.: »głósćie z dnia na dzień [Jego zbawienie]« [Ps 95,2B]. Werset: »Zaśpiewajcie Panu nową pieśń« [Ps 95,1A]” (25.03, AMD, 443B),
 - lekturze fragmentu ewangelii. W segmencie tym pojawia się informacja o numerze perykopy, uwzględniająca ich przyporządkowanie do tekstów zapisanych w biblijnej części antologionu, tj. AMD.A, w której dla czterech kolejnych tekstów ewangelii zastosowano jedną, ciągłą numerację perykop.
 - Każdy z tych elementów podany jest kolejno w skrótowej formie, bez wyszczególnień i spięty jest klamrą informacji końcowej wskazującej na dobór hymnografii do tych wszystkich elementów. Najczęściej pojawiają się tam zapisy: „niedzieli” („**ВСКРѢН**”, AMD, 425B) lub „święta” („**ПРА**”, AMD, 443B), które informują, że wszystkie wskazane elementy powinny wykorzystać określone źródło tekstowe: w przypadku „niedzieli” – oktoich, zaś w przypadku „święta” – miniej lub triodion.
- Informacja o obecności hymnu zmartwychwstania „**ВЪСКРѢНІЕ ХВО ВН**” z ewentualnym wskazaniem jego powtórzeń (AMD, 425B).

- informacja o obecności Psalmu 50. i stichirze śpiewanej po jego zakończeniu: „**ΨΛΟ̇ Η̇ ΣΤΙΡΑ̇
Β̇ΣΚΡ̇ΗΑ̇**”, „Ps 50. oraz stichira niedzielna” (AMD, 425B);
- informacje o kanonie jutrzni, wskazujące na sposób łączenia tekstów wspomnień wielu świętych lub świąt oraz połączenia wykorzystania tekstów oktoichu i miniei lub triodionu. Oprócz wskazania podstawowych źródeł i kolejności wykorzystania poszczególnych kanonów, rękopis przedstawia informacje o liczbie troparionów z poszczególnych tekstów. Przykład: „**ΚΑ̇ Β̇ΣΚΡ̇ΗΑ̇, ΗΑ̇ Δ̇.
Η̇ Β̇ΥΗ̇ ΗΑ̇ Δ̇. Η̇ ΣΤΙΜΒ̇ ΗΑ̇ Ξ̇**”, „kanony: niedzielny na 4, Bogarodzicy na 4 oraz świętym na 6” (AMD, 425B). Segment zachowuje również wskazania dotyczące śpiewu irmosów pieśni kanonu, sygnalizując zarówno dobór źródła, jak i liczbę powtórzeń: „**ΙΡ̇Μ̇ ΠΟ̇ Β̇. ΤΡ̇Ο̇ ΗΑ̇ Β̇Ι. ΠΟΙΛ̇ΕΔ̇Η̇
ΙΡ̇Μ̇, ΟΒΑ̇ ΛΗ̇**”, „irmosy [śpiewane] dwa razy, tropariony na 12. Ostatni irmos [śpiewają wspólnie] oba chóry” (25.03, AMD, 443B).
 - W okresie liturgicznego wykorzystania triodionu, segment ten był również uzupełniany o informacje dotyczącą śpiewu trójpieśni (zob. trójpieśń [hasło] w SPTP) i jej połączenia lub samodzielnego wykonania w tym miejscu: „**ΤΡ̇ΥΠ̇Ε̇ Β̇Ξ̇ ΚΟΗ̇ΖΟ̇ Π̇Ε̇ ΛΥ̇Τ̇Ε̇, ΤΟ̇ΓΑ̇ ΠΟ̇Ξ̇ ΠΡ̇Α̇ ΗΑ̇
Ξ̇. Η̇ ΤΡ̇ΥΠ̇Ε̇ ΗΑ̇ Η̇**”, „jeśli przy którejkolwiek pieśni [kanonu, wskazany jest pieśń] trójpieśni, wtedy śpiewamy [kolejno pieśń kanonu] święta na 6 oraz trójpieśń na 8” (25.03, AMD, 443B).
- Uzupełnienie informacji o kanonach wskazujące na teksty czytane po 3. pieśni kanonu. Przykład: „**ΠΟ̇ Γ̇ Π̇Ε̇ Σ̇Ε̇ ΣΤΙΜΒ̇**”, „po 3. pieśni kanonu kacyzma poetycka [ku czci] świętych” (AMD, 425B);
- Uzupełnienie informacji o kanonach wskazujące na kondakion po 3. pieśni kanonu. Kondakion, podobnie, jak w przypadku troparionu wieczerni, stanowi jeden z podstawowych tekstów liturgicznych świętego lub święta. Rękopis AMD w wielu miejscach zachował w mikrostrukturze kalendarzowej pełne teksty kondakionów. Podobnie jak w przypadku troparionów wieczerni, segment ten zawiera dokładne informacje o tonie kondakionu oraz wskazanie na „podobien” tj. utrwalony model melodyczny. Przykład: „**ΠΟ̇ Ξ̇ Κ̇Ο̇ ΓΑ̇ Η̇. Π̇Ο̇, Η̇ Η̇Λ̇Υ̇ΚΥ̇**”, „po 6. [pieśni kanonu jutrzni] kondakion ton 8., podobien »Jako pierwociny...«” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).
- Wskazówki dotyczące 9. pieśni kanonu, dotyczące dni świątecznych: „**ΗΑ̇ Δ̇ Π̇Ε̇ ΔΑΒΛ̇Ω̇ ΣΒ̇Ε̇ΥΙΑ̇
Β̇Ρ̇Λ̇ΜΒ̇**”, „podczas 9. pieśni braciom rozdawane są świece” (25.03, AMD, 443B).
- Wskazówki dotyczące obecności Pieśni Bogarodzicy, tj. „Czcigodniejszą od Cherubinów...”: „**ΗΑ̇ Δ̇
ΠΟ̇Ξ̇ Υ̇ΤΗ̇Κ̇Η̇ΣΩ̇**”, „podczas 9. pieśni śpiewamy »Czcigodniejszą...«” (AMD, 443B).
- Wskazanie dotyczące swietilna po kanonie, np.: „**ΣΒ̇Ε̇ ΠΡ̇Α̇**”, „swietilen święta” (25.03, AMD, 443B) lub „**ΣΒ̇Ε̇ Β̇ΣΚΡ̇ΗΑ̇ Η̇ ΚΡ̇Υ̇Υ̇**”, „swietilny: niedzieli i krzyża” (AMD, 444B).
- Informacje o stichirach chwalebnych wykonywanych podczas jutrzni w segmencie przywołującym pełne lub skrócone teksty psalmów 148., 149. i 150. Segment wskazuje na dobór materiału hymnograficznego i ich uporządkowanie w sposób analogiczny do przedstawionego w opisie

stichir na „Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie”. Niekiedy dodatkowo pojawiają się wstępne frazy zmiennych wersetów rozdzielających stichiry lub wprowadzające frazy wybranych stichir. Przykład: „**НАВѢ. ВСКРѢН, Д. НѢ СТЫ НА Д. СТЫ ЖЕ ГЛѢ. БГЬ БГО ГЬ ГЛА. ѿ БЪ СЪВЕРѢТЕ ЕМУ ПРѢПѢНЫА Е. СЛ Н СТЫ ОЦЬ ЛН. І ПРѢБЛВЕНА ЕСН**”, „podczas stichir chwalebnych: 4 [stichiry] niedzielne, 4 [stichiry ku czci] świętych z uzupełnieniem ich o wersety: »Bóg bogów, Pan, przemówił« [Ps 49,1] oraz drugi »Zgromadźcie Jemu Jego świątobliwych...« [Ps 49,5], »Chwała...«, [stichira ton] 8., »Zastępy świętych ojców...«, »I teraz...«, »Błogosławioną jesteś« (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).

- Informacje o wielkiej doksologii: „**СЛАВѢ ВѢ**” (AMD, 425B. Zob. doksologia wielka [hasło] w SPTP, s. 159) oraz troparionie śpiewanym na jej zakończenie: „**ТРО ВСКРѢН, ТОЧІН**”, „wyłącznie troparion niedzielny” (AMD, 425B).
- Skrótowe informacje o obecności kolejnych elementów jutrzni:
 - ▶ dwóch ektenii „**ЕКТЕ**” (AMD, 425B). Domyślnie pomijane są wskazówki dotyczące powiązanej z ostatnią ektenią modlitwy na skłonienie głów i innych elementów dialogu między prezbiterem, diakonem i chórem,
 - ▶ czytaniu katechez św. Teodora Studyty: „**ОГЛАШЕНІЕ**”, „katecheza” (AMD, 425B). Krótkie wskazanie, pozbawione informacji o lokalizacji tekstu. W kilku miejscach rękopisu ta skrókowa adnotacja została zredagowana bardziej opisowo: „**Н ЧТЕ ОГЛА СТУДНІТОВО, ВЪНѢ БРАА СБДѢ**”, „czytamy katechezę [św. Teodora] Studyty, podczas których bracia siedzą” (AMD, 443B),
 - ▶ rozesłaniu „**ѠПЫ**” (AMD, 425B),
 - ▶ litii jutrzni: „**ОБЫ ЛН В ПРІПРА**”, „zwyczajowa litia [jutrzni] w narteksie [świątyni]” (AMD, 425B). Podczas wielkich świąt o szczególnym charakterze litia ta była sprawowana poza monasterem, co zostało również uwzględnione w komentarzach rękopisu. Przykładowy zapis na Niedzielę Świętego Krzyża, tj. 3. niedzielę Wielkiego Postu: „**ЛНА ВЪНѢ МОНАСТНРѢ**”, „litia poza monasterem” (AMD, 444A). Adnotacja wskazuje na praktykę, w której procesja wyruszała drogą wokół świątyni lub poza bramy monasteru i powracała do narteksu, w którym rozpoczynano nabożeństwo pierwszej godziny,
 - ▶ ewentualnej stichiry jutrzni, która zgodnie z typikonem niekiedy bywa przesunięta na koniec nabożeństwa: „**СѢРА ОУ**”, „stichira jutrzni” (AMD, 425B),
 - ▶ ewentualnej modlitwy św. Efrema Syryjczyka w okresie Wielkiego Postu. Wskazówka nie mówi wprost o tekście modlitwy, a jedynie wskazuje na powiązaną z nią praktykę pokłonów: „**НА КО, УР. ВѢ Г МѢ**”, „na zakończenie jutrzni [czynimy] 3 wielkie pokłony” (AMD, 443B).

|| C.4. Nabożeństwa godzin

Krótką informacją o nabożeństwie 1. godziny pojawia się bezpośrednio po jutrzni, ponieważ najczęściej kończy zgromadzenie wiernych na jutrzni lub na nabożeństwie całonocnego czuwania. Zapis

informuje o miejscu sprawowania tego nabożeństwa: „**ⲁ ⲧⲁ ⲉ ⲡⲣⲓⲡⲣⲁ ⲛ ⲱⲡⲩ**”, „[nabożeństwo] 1. godziny [sprawowane jest] w narteksie [świątyni], [następnie] rozesłanie” (AMD, 425B).

Rękopis AMD zawiera również informacje dotyczące katyzm nabożeństw godzin („**ⲁ ⲧⲁ, ⲛ ⲥⲗⲟ**”, „[nabożeństwo] 1. godziny i katyzma”, AMD, 442B) oraz zmiennych elementów nabożeństw godzin, tj. troparionów. Segment wprowadzany jest frazą: „**ⲛⲁⲥⲟⲃⲉ**”, „podczas [nabożeństw] godzin” (AMD, 425B). W strukturze nabożeństw wskazuje się najczęściej 3 tropariony, z których ostatni, ku czci Bogarodzicy, jest stałym troparionem każdego z nabożeństw godzin, oraz 1 kondakion czytany po modlitwie „Ojcze nasz”. W prostych schematach pojawia się wskazanie dotyczące wszystkich nabożeństw godzin, które ustala porządek troparionów i kondakionów. Przykład: „**ⲛⲁⲥⲟⲃⲉ ⲧⲣⲟ ⲃⲥⲕⲣⲏ ⲉ ⲟⲩⲉ ⲓ ⲉ ⲧⲁⲃ. ⲡⲟ ⲧⲣⲓⲥⲧⲉ ⲕⲟ ⲱⲩⲉⲙⲃ**”, „podczas [nabożeństw] godzin tropariony: niedzielny, »Chwała...«, [ku czci świętych] ojców, »I teraz...« bogorodziczen [nabożeństwa] godzin” (AMD, 425B). W złożonych kompilacjach nabożeństw dnia wpis ten, zgodnie z praktyką liturgiczną, dokonuje rozróżnienia, wskazując 2 schematy, z których pierwszy dotyczy kolejno nabożeństw 1. oraz 6. godziny, drugi zaś ma zastosowanie do nabożeństw 3. oraz 9. godziny. Zapis takiej adnotacji z AMD wygląda następująco: „**ⲛⲁⲥⲟⲃⲉ. ⲃⲧⲉ ⲉⲗⲓⲛⲃ ⲟⲩ ⲧⲣⲟⲡⲁ ⲃⲥⲕⲣ ⲥⲁ ⲛⲛⲁⲛ ⲓ ⲛ ⲉ. ⲡⲟ ⲧⲣⲓⲥⲧⲉ ⲕⲟ ⲥⲧⲙⲩ. ⲃⲧⲉ ⲁⲣⲩ ⲛⲉ ⲧⲣⲟ ⲃⲥⲕⲣ ⲥⲁ ⲥⲧⲙⲩ ⲓ ⲛ ⲃⲟ ⲧⲁⲥⲟ. ⲡⲟ ⲧⲣⲓⲥⲧⲉ ⲕⲟ ⲥⲧⲙⲩ. ⲧⲁⲕⲟ ⲛ ⲃ ⲡⲣⲟ ⲧⲁⲥⲟⲃⲉ**”, „[Schemat] podczas nabożeństw godzin. Na pierwszym [z nabożeństw godzin]: troparion niedzielny, Chwała..., [troparion] indyktu, I teraz..., Bogarodzicy; po Trysagionie kondakion świętego. Na kolejnym [nabożeństwie godzin]: tropariony niedzieli, Chwała..., świętego, I teraz..., [troparion] nabożeństwa godzin ku czci Bogarodzicy; po Trysagionie kondakion świętego. Analogicznie podczas kolejnych nabożeństw godzin” (1.09, AMD, 419B).

Na zakończenie opisu nabożeństwa 1. godziny w dniach wielkich świąt pojawia się tam dodatkowa adnotacja o namaszczeniu olejem: „**ⲁⲃⲁⲉ ⲛ ⲉ ⲥⲧⲟⲉ ⲙⲁⲥⲗⲟ ⲃⲣⲁⲙⲃ**”, „przekazywany jest święty olej braciom” (AMD, 443B).

Szczególnie w okresie Wielkiego Postu w rękopisie pojawiają się dodatkowe informacje o charakterze nabożeństwa 9. godziny. Przykład z dnia 9 marca wskazuje na śpiew błogosławieństw podczas tego nabożeństwa, wskazując przy tym bardziej dynamiczny wariant realizacji tej części nabożeństwa: „**ⲧⲁⲕⲟ ⲛ ⲉ ⲥⲧⲁⲃⲁⲙⲛ. ⲛⲉⲩⲩⲓ ⲡⲟⲛ ⲃⲗⲁⲛⲩ ⲥⲕⲟⲣⲟ ⲛ ⲃⲉⲗ ⲙⲉ ⲛ ⲃⲉⲗ ⲡⲉⲛⲓⲁ**”, „[sprawujemy] również [nabożeństwo] 9. godziny, [podczas którego] śpiewamy błogosławieństwa. Niektórzy wykonują je szybko i bez pokłonów i bez [dodatkowych] śpiewów” (AMD, 442B).

|| C.5. Liturgia

Komentarze dotyczące liturgii zostały w rękopisie zapisane bezpośrednio po nabożeństwie godzin. Wprowadzająca fraza: „**ⲛⲁ ⲁⲩⲩⲣ**”, tj. „podczas liturgii” (AMD, 425B) nie została wyodrębniona nowym akapitem. Segment opisujący Boską Liturgię koncentruje się na jej zmiennych elementach. Kolejne wskazówki liturgiczne rękopisu dotyczą:

- Informacji o antyfonach. W zależności od ustaleń typikonu na dany dzień, rękopis wskazuje na rodzaj antyfon. Ograniczając szczegółowe opisy wyłącznie do dni świątecznych, w rękopisie nie spotykamy informacji o antyfonach codziennych (cs. „по всѣхъ днѣмъ”, „антїфώνъ повсѣднёвныи”), lecz wyłącznie wskazania dotyczące śpiewu psalmów typika (zob. psalm typika [hasło] w SPTP) zwanych również antyfonami obrazującymi oraz antyfon świątecznych.
 - ▶ Informacja o śpiewie psalmów typika została zawarta we frazie: „ѡ́бла ꙗ́ко” (AMD, 425B), która wskazuje również na wykorzystaną melodię – ton. W dalszej części wskazania pojawia się informacja o powiązaniu wersetów antyfon z troparionami, które pochodzą z kanonu jutrzni: „ѡ́бла ꙗ́ко на ѿ. нѣтъ пѣе г. на а”, „psalmy typika według tonu, na 6, i tropariony 3. pieśni [kanonu jutrzni ku czci] świętych, na 4” (AMD, 425B). Adnotacje „na 4” wskazują na liczbę ostatnich wersetów psalmu. Przed każdym z 4 ostatnich wersetów psalmu czytany jest jeden ze wskazanych troparionów.
 - ▶ Antyfony świąteczne zostały w rękopisie zapisane w formie pełnej, która pozwala na ich wykorzystanie podczas nabożeństwa. Przykładowy zapis z dnia 14 września, tj. święta Podwyższenia Krzyża Pańskiego, wskazuje kolejno na 3 antyfony, w których: podano numer źródłowego psalmu, kolejne wersety oraz przyśpiewy pierwszych dwóch antyfon i wstępną frazę troparionu pełniącego funkcję przyśpiwu 3. antyfony: „На лѣгкѣ антѣ ѡ. ꙗ́ко в. ѱлѣ, ꙗ́ко. Бже бже мон воскыю оставі ма, млтвами еца. ѿ бже бже мон воскыю оставі ма далѣ ѡ спенія моє слова грхопадани мой, млтвами. [...] Антѣ, в. ѱлѣ, ог. ꙗ́ко, в. Вскыю бже ѡрину до конца, спї ны снѣ вжїн, плѣн распеныи, поущихъ ти аллуа:~ сѧ і н єдинородны снѣ: Антѣ г. ѱлѣ чн. ꙗ́ко, ѡ. Гъ въцрїса да гнѣвані лѣ трѣ спен гн л. ѿ ѡ Гъ въцрїса да гнѣвані лѣ. сѣдані на херубимѣ да побїжї з. спен гн л.”, „Podczas liturgii: 1. antyfona, ton 2., Ps 21: »Boże, Boże mój, zwróć na mnie uwagę. Czemuś mnie opuścił?«, przyśpiew: »Przez modlitwy Bogarodzicy...« [...] 2. antyfona, Ps 73, ton 2.: »Dlaczego, Boże, odrzuciłeś do końca?«, przyśpiew: »Zbaw nas Synu Boży, ciałem ukrzyżowany, śpiewających Tobie: alleluja« [...] Chwała, i teraz..., »Jednorodzony Synu«. 3. antyfona, Ps 98, ton 1.: »Pan zakrólował, niech zadrżą ludzie, zasiadł na cherubinach, niechaj zatrzęsie się ziemia«, [troparion:] »Zbaw Panie Twój lud...“ (AMD, 421A-421B).
- Informacji o wersecie wejścia wskazanym w dni wielkich świąt z grupy dwunastu. Komentarz ten pojawia się bezpośrednio po opisie świątecznych antyfon, stanowiąc ich naturalną kontynuację. Bezpośrednio po wygłaszanym przez duchownego wersecie śpiewane są troparion i kondakion święta. Przykładowy zapis: „входъ. Възнесите ꙗ́ко бже нше и кланѣнте поноу ногꙋ его н сть ѿ. спен гн лѣ. сѧ і н ко Вънесын на крѣть”, „[małe] wejście. [Werset wejścia:] »Wywyższajcie Pana Boga naszego i kłaniajcie się przed podnóżkiem Jego nóg, albowiem jest święty« [Ps 98,5]. [Troparion święta:] »Zbaw Panie Twój lud...«, Chwała, i teraz..., kondakion: »[Dobrowolnie] wzniosłeś się na krzyż...«” (14.09, AMD, 421B).
- Wskazań dotyczących śpiewu troparionów i kondakionów. Rękopis wskazuje na konkretne teksty, podając ich lokalizację, obowiązujący ton oraz niekiedy wstępną frazę lub opisuje generalny porządek, odsyłając do ksiąg źródłowych: „трѣ вкрѣн, н оце. ѿ ко ѡце. і бже, по”, „tropariony:

niedzielny, [świętych] ojców, »Chwała...«, kondakion [świętych] ojców, »I teraz...«, [kondakion] Bogarodzicy, podobien” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).

- Informacji o hymnach zastępujących zwyczajowy Trysagion, zapisanych w formie uwagi: „Вмѣсто трѣго. Крѣѣ твоѣмѣ поклонѣемѣ вѣко”, „Zamiast Trysagionu: »Krzyżowi Twojemu kłaniamy się Władco...«” (AMD, 421B).
- Informacji o prokimnie i wersetach. Analogicznie do uwag opisujących prokimieny wieczerni lub jutrzni. W niektórych wystąpieniach rękopis zachował wstępne frazy wersetów wykorzystanych w prokimienach psalmów: „прѣ глѣ. ѿ стѣ. пѣ ѿцѣ Бл҃гнь ѿн гн бѣ ѿ н. ѿ н прѣнь ѿн ѿ вѣѣ”, „prokimien wg tonu oraz świętym [ojcom]: »Pieśń ojców. Błogosławiony jesteś, Panie, Boże ojców naszych, [i chwalebne, i przesławne jest imię Twoje na wieki]« [werset pieśni biblijnej z psalterza: Pieśń siódma, Da 3,26], werset: »Albowiem sprawiedliwy jesteś we wszystkim, [coś nam uczynił]« [werset pieśni biblijnej z psalterza: Pieśń siódma, Da 3,27A]” (11.10, 53. Rozdział Marka, AMD, 425B).
- Informacji i wskazań dotyczących fragmentów lekcji. Uwagi wskazują na nabożeństwo święta lub świętego, z którym powiązane jest czytanie oraz podstawowe informacje w postaci numeru perykopy. Przykładowy zapis: „ѿпѣ днѣвн. ѿ стѣ. ѿ глѣ, тлѣ”, „lekcja dnia i świętych, perykopa 338” (AMD, 425B). Numeracja perykop *Dziejów Apostolskich* oraz listów koresponduje z sygnaturami części biblijnej antologionu, tj. AMD.A.
- Wskazań dotyczących śpiewu Alleluja przed czytaniem ewangelii. Segment zawiera krótkie wskazanie uzupełniających śpiew wersetów. Przykładowy zapis: „ѿлѣ глѣ. ѿ стѣ бѣ вѣо глѣ глѣ”, „Alleluja według tonu i [werset] świętych: »Bóg bogów, Pan, przemówił« [Ps 49,1A]” (AMD, 425B).
- Informacji o perykopach ewangelicznych. Wskazanie autora i numeru perykopy czytań ewangelicznych: „ѿв, м. ѿ глѣ, ѿ”, „Ewangelia wg Mateusza, perykopa 11” (AMD, 425B). Numeracja perykop ewangelicznych w antologii Mateusza, podobnie jak w innych źródłach epoki, różni się od współczesnej, gdyż w obrębie 4 tekstów ewangelii tworzy jeden spójny ciąg. Współcześnie numeracja perykop ewangelicznych przyporządkowana jest oddzielnie każdej z 4 ewangelii tworząc cztery ciągi: Mateusza, Łukasza, Marka oraz Jana. Historyczne perykopy ewangeliczne można więc przywoływać bez uwzględnienia autora ewangelii. Współcześnie numeracja perykop musi być uzupełniona o wskazanie autora tekstu.
- Wskazań dotyczących wersetu eucharystycznego, tj. kinonika, potocznie określanego również jako „pryczastien” (zob. werset eucharystyczny [hasło] w SPTP, s. 468). Segment rozpoczyna się dwójako: określeniem „прѣ”, tj. „pryczastien”, lub synonimem „кѣ”, stanowiącym skrót cerkiewno-słowiańskiej kalki greckiego terminu „kinonik”. Adnotacje segmentu wskazują na źródło tekstu lub przywołują pierwsze wyrazy wersetu. Przykładowe przywołanie skróconej wersji wersetów: „прѣ вѣ вѣо зѣмлю:”, „werset eucharystyczny: »Na całą ziemię [rozejdzie się ich głoszenie i aż do krańców świata ich słowa]« [Ps 18,5A]” (AMD, 430B).

|| C.5. Pozostałe nabożeństwa cyklu dobowego

W uzasadnionych regułami liturgicznymi przypadkach, w których cykl dobowy wyznacza szczególne schematy pozostałych nabożeństw, rękopis AMD zachował informacje o powieczerszach, Liturgiach Uprzednio Uświęconych Darów oraz dodatkowych obrzędach uzupełniających cykl dobowy lub zmieniający porę ich sprawowania lub kolejność.

W opisie całonocnego czuwania święta Zwiastowania Bogarodzicy (25.03) składa się ono z nabożeństwa powieczersza oraz jutrzni. Stąd w AMD w segmencie liturgicznym mikrostruktura krótko wskazuje na sprawowanie powieczersza, które kończy się litią: „**ПОЋ ПАВѢРНІЦЖ. Ї РЕШЕ СЛѢА ВЪ ВЪИИ, ТВОРИ ѠБЫ ЛН ВЪ ПРИПРА**”, „śpiewamy powieczersze. Po słowach »Chwała na wysokościach [Bogu]« rozpoczynamy tradycyjną litię w narteksie” (25.03, AMD, 443A).

Niekiedy uwagi dotyczące innych dodatkowych nabożeństw pojawiają się w strukturze wieczerni lub jutrzni jako wskazówki dotyczące przeniesienia określonych tekstów w inne miejsce cyklu dobowego. W opisie mikrostruktury 9 marca w segmencie dotyczącym wieczerni rękopis wskazuje, że „**ИЩ НА РАДЪ СТУМУ ПОЋ НА ПАВѢРНІЦН**”, „kolejne [stichiry ku czci] świętych [na »Panie, wołam do Ciebie, usłysz mnie«] są śpiewane podczas powieczersza” (AMD, 442B). Analogiczny wpis pojawia się w uwagach dotyczących wieczerni na dzień 28 listopada: „**СЛУБА СТО ИРИНАРХА ПОЋ НА ПАВѢРНН**”, „nabożeństwo [ku czci] św. [męcz.] Irynarcha śpiewane jest podczas powieczerni” (28.11, AMD, 430B).

Opisy pozostałych nabożeństw pojawiają się również wtedy, kiedy ich ogólny schemat ulega naruszeniu. Przykładowy zapis: „**ПАВѢРНН ПОЋ ВЪ ПРИПРА, ККОРО И БѢ МѢ И БѢ КАННА**”, „powieczersze sprawowane jest w przedsionku, krótko, bez pokłonów [tj. modlitwy św. Efrema Syryjczyka] oraz bez kanonu” (AMD, 443B), wskazuje na skróconą wersję powieczersza, które odbywa się w narteksie.

W sporadycznych przypadkach, związanych ze zmianą rytmu rozpoczęcia kolejnych nabożeństw cyklu dobowego, rękopis zawiera informacje o godzinie rozpoczęcia określonych nabożeństw oraz związanego z nim przywoływania mnichów do cerkwi dźwiękiem biła lub dzwonów. Przykład: „**ПРИ ЧАСѢ Ѧ МЪ, КЛІПѢ НА Ѧ Н. И ПОЋ Ѧ ВЪ ІЛО**”, „O godzinie 9. [dnia], [przywołuje się] biciem [w biło] na [nabożeństwo] 9. godziny i śpiewamy [nabożeństwo] 9. godziny z katzmą” (AMD, 443B).

W okresie Wielkiego Postu uwagi liturgiczne uwzględniają specyfikę cyklu dobowego i uzupełniają mikrostrukturę o wskazanie na obecność Liturgii Uprzednio Uświęconych Darów („**И ЛУР ПРѢЖЕ ЦІЕННИ**”, AMD, 442B) oraz uzupełniają informacje dotyczące głównych, wcześniej opisanych nabożeństw o wielkopostne elementy, takie jak hymnografię triodionu czy modlitwę św. Efrema Syryjczyka.

| D. Segment informacji dodatkowych

Końcowy segment mikrostruktury zawiera dodatkowe informacje liturgiczne oraz pozaliturgiczne. Informacje liturgiczne w większości przypadków stanowią paragrafy warunkowe, w których uwzględnia się różne sytuacje, które mogą mieć miejsce podczas kompilacji nabożeństwa, uwzględniającej połączenie stałej daty święta z kalendarzem świąt ruchomych lub dniami tygodnia.

Segment uwag warunkowych był najczęściej inicjowany wprowadzeniem: „*Аще сѣтѣ*”, „jeśli zdarzy się...”, lub „*Аще ѿ сѣтѣ*”, „jeśli zaś wydarzy się...” (AMD, 442B), w których pierwsza litera była dodatkowo wyodrębniona czerwonym kolorem.

Przykładowy wpis z 9 marca zawiera oba rodzaje takich wskazań. Pierwsze: „*Аще сѣтѣ ѿ ѿ не, бываѣ сѣ сѣмь ѿ днѣ*”, „Jeśli [święto] przypadnie na sobotę lub niedzielę, sprawuje się nabożeństwo ku czci świętych i dnia” (AMD, 442B) – uwzględnia w schemacie liturgicznym nabożeństwa jego sprawowanie w określone dni tygodnia, tj. sobotę lub niedzielę. Drugie wskazanie: „*Аще ѿ сѣтѣ въ не ѿ крѣтопоклоненіа, поѣтѣ сѣ въ. въскрѣна. крѣж, ѿ сѣмь, ѿко ѿказано бы, въ ѿверѣніе ѿ гла прѣтѣвы.*”, „Jeśli zaś [święto] przypadnie na 3. Niedzielę [Wielkiego Postu], tj. [Niedzielę] Świętego Krzyża, śpiewane jest w całości nabożeństwo niedzielne ku czci krzyża i [dodatkowo hymnografia nabożeństwa ku czci] świętych, jak to zostało [wcześniej] ukazane [w schemacie święta] Odnalezienia Głowy Świętego Jana Chrzciciela” (AMD, 442B) – mówi o kompilacji nabożeństwa, uwzględniającej kalendarz świąt ruchomych, a precyzyjnie powiązanie schematu nabożeństwa dnia z hymnografią triodionu wskazaną na 3. niedzielę Wielkiego Postu. Ostatnia uwaga zawiera również bezpośrednie odesłanie do wcześniej przedstawionego w rękopisie schematu połączenia określonych tekstów nabożeństw.

Bardziej złożone warunki zostały w typikonach wyodrębnione w samodzielne paragrafy, które w rękopisie AMD są opisane sygnaturami na polach marginesowych: „wiedz to” (sygnatura: „*ѿ*”, AMD, 419A), „Rozdział Marka” (sygnatura: „*м*” lub „*мѣ*”, AMD, 419B, 442B) lub „Rozdział Nicefora” (stylizowane litery wyrazu: *НИКИФОР*, AMD, 408A). Sygnatury Rozdziałów Marka zostały w AMD ponumerowane, pozostałe były wprowadzone bez ich uwzględnienia w spisie treści. W przypadku Rozdziałów Marka, zabytki rękopiśmienne lokalizowały je w starszych redakcjach przeważnie odrębnie od struktury kalendarzowej, jako odrębną część księgi. W przypadku bardziej dopracowanych redakcji typikonów były one już jednak rozmieszczane w treści części kalendarzowej, jako paragrafy następujące bezpośrednio po mikrostrukturze dnia, który opisywały.

Informacje pozaliturgiczne dotyczą kalendarza lub omawiają dodatkowe praktyki i obrzędy.

Wskazówki kalendarzowe, koncentrują się na zmianach w kalendarzu słonecznym, księżycowym oraz zmianach znaków zodiaku. Przykłady: „*На сѣн днѣ, ѿ ѿ нощи прѣбы. ѿ сѣлѣ пѣцаѣ кровь, до ѿ поѣврѣна мѣца*”, „Od tego dnia noc wydłuża się o siódmą godzinę [nocy]. Od tego dnia upuszczamy krew do dnia 12 listopada” (AMD, 423A); „*ѿ сѣлѣ поѣинаѣ ѿ сѣнѣ*”, „Od tego dnia zaczyna się jesień” (AMD, 423B); „*На сѣн днѣ ѿ ѿ днѣ прѣбы*”, „Od tego dnia dzień wydłuża się o piątą godzinę” (1.03, AMD, 442B); „*На сѣн днѣ ѿ ѿ днѣ прѣбы. ѿ сѣлѣ сѣлѣ въходѣ на ѿ сѣлѣ. ѿ тѣворѣ тѣлѣ днѣ ѿ ѿ ѿ ѿ, ѿ по ѿ ѿ. ѿ пѣкы ѿсходѣ*”, „Od tego dnia dzień wydłuża się o szóstą godzinę. Od tego dnia słońce wchodzi w znak Barana i znajduje się tam przez 30 dni i 10 i pół godziny, a następnie przechodzi” (11.03, AMD, 443A).

Wskazówki obrzędowe zachowały dodatkowe informacje o praktykach dotyczących pracy, posiłków, postu lub modlitwy w określonych dniach i dotyczą głównie społeczności monastycznej. Przykładem takiej informacji jest zapis z dnia 14.09: „свръшївшї жє ѿ҃ргнѣ, входѣ на трапезѣ. сыр же ѣ ѣнца ѣ рѣбѣ не ѣмы. ѣмы масло, ѣ пїѣ вїно бѣгодарѣе бѣ”, „po zakończonym sprawowaniu [Boskiej] Liturgii przechodzimy do trapezarii. Nie jemy [tego dnia] sera, jaj oraz ryb. Zamiast tego spożywamy [potrawy] z olejem i pijemy wino, składając dziękczynienie Bogu” (AMD, 421B).

Warianty skróconej mikrostruktury

W opisach nabożeństw poszczególnych dni kalendarza typikonowego AMD, obok pełnych schematów liturgicznych, pojawiały się również zredukowane zapisy. Były one wykorzystywane w dwóch przypadkach:

- a. kiedy wspomnienie świętego lub świętych nie miało świątecznego znaku i wskazywało na zwykajowy, powszedni schemat nabożeństwa,
- b. kiedy struktura analogicznego nabożeństwa została opisana wcześniej.

Schemat zapisu skróconej mikrostruktury nie był w rękopisie ujednolicony, natomiast opierał się na generalnej zasadzie przekazania wszystkich niezbędnych informacji. W każdym przypadku segment A, tj. informacja o święcie lub świętym, był przedstawiany w pełnej formie. Redukcja dotyczyła głównie wskazań segmentu B.

Zredukowane zapisy bardzo często były ograniczone do wskazania świętych dnia oraz krótkiej frazy dotyczącej czytań po kazyminie podczas jutrzni. Taka informacja pozwalała zastosować ogólny schemat nabożeństwa wskazany dla określonej kategorii świętych (np. apostołów, męczenników czy świętych hierarchów) i równocześnie sygnalizowała porządek jednego z czytań, które ze względu na dostępność różnych tekstów źródłowych mogło wywoływać niejasności związane z doborom odpowiedniego tekstu⁴. Podobną praktykę ukazują również skrócone zapisy, w których pojawiają się dodatkowo pełne teksty troparionów lub kondakionów (zob. tabela 2., pkt. 2, 3). Ich obecność mogła wskazywać na możliwość sprawowania nabożeństwa w oparciu o ogólny schemat tekstów (tzw. nabożeństwa ogólne ku czci określonych kategorii świętych), w których jednak tropariony lub kondakiony należało zamienić na te przeznaczone dla konkretnego świętego.

Skrócone zapisy mikrostruktury zachowały również dodatkowe uwagi liturgiczne i pozaliturgiczne, tj. wskazania segmentu D (zob. tabela 2., pkt. 2, 6).

W sytuacjach, kiedy niezbędne informacje zostały już wcześniej opublikowane w AMD, adnotacja przyjmowała charakter odesłania do mikrostruktury opisanej konkretnego dnia (zob. tabela 2., pkt 1).

⁴ Szerzej na temat czytań jutrzni zob. dalej w paragrafie „Analiza mikrostruktury i wnioski”.

Tabela 2. Przykładowe zapisy skróconej mikrostruktury kalendarza z kart AMD

Lp.	Przykład zapisu w AMD	Przekład na j. polski*	Lokalizacja
1.	СѢБОРЪ АРХІСТРАТІХА МНХАІЛА, І ПРОУН БЕСПЛОНЫ: СЛ҃҃҃҃ НА ВЕ І НА А҃҃҃҃ СЕ С. ВЕР. ВХО ПРО ДНЮ...	Sobór arcystratega Michała i innych mocy bezcielesnych. [Porządek] na- bożeństw wieczerni i liturgii [patrz] 6 września. Wieczorem: wejście, pro- kimien dnia...	8 listopada: AMD, 428A.
2.	СѢХЪ АПЛА. ЕРАСТА. ОЛІМБА, І Н І НІМН: ТРО АПАН СТИН. ПРО ЖЕ СЛ҃҃҃҃ АПЛЬСКА. НА У НАЕ ЧЬСНН ЖНІ ІО МЛТВА. КО В ВЫШНН. БЖТВНЫ СВѢТО УМЪ ОЗАРЯЕМЫ. ВѢТІНСКА ПЛЕЧЕНІА МРО РАЗОРІТЕ. І АЗЫКЫ ВСА ОЛОВЫШЕ. АПАН СЛАВНІН ВЛЦЕ ПРІВЕДОСТЕ. ТРОЦУ БЖТВНЮ СЛАВНН НАУЧІТЕ: СѢ СЕЛЕ ВХОДН СНЦЕ В СТРЕЛЕ. І ТВОРН ТАМО ДНІН А, І ЧА І. І ПО ЧАСА. І ПАКЫ НЕСХОДНТЬ:	Świętych apostołów Erasta, Olimpa i innych z nimi. Troparion: »Święci apostołowie...«. Pozostałe [elementy schematu] nabożeństwa [ku czci] apo- stołów. Podczas jutrzni rozpoczynamy czytanie żywotu św. Jana Miłosiernego. Kondakion, [ton] 2., [podobien] »Po- szukując [wysokich]...«. »Boską świa- tłością oświeconym umysłem, mądrze rozerwaliście oratorskie mędrkowanie i złowiwszy wszystkie narody, Sław- ni Apostołowie, przywiedliście je do Władcy i nauczyliście ich wychwalać Świętą Trójkę«. Od tego [dnia] słońce wkracza w [znak] Strzelca i przebywa tam 30 dni i dziesięć i pół godziny, a następnie przechodzi [w inny znak zodiaku].	10 listopada: AMD, 428B.
3.	СѢГО АПЛА ФНІМОНА, І Н С НН: СЛ҃҃҃҃ ПРА І СТИМУ. ТРО АПЛЕ СТИ. НА У ЧТЕ О ЖНА АГРАГАНДИНОВА. КО В. ІАКО ЗВѢЗЫ ВСЕСВѢЛЫА ПРОСВѢЩАЮЩА КОНЦА. АПЛЫ ХВЫ ВЪХВАЛН. ФНІМОНА СЛАВНА І АННІМА. І НІМН І АФІН ВСЕЛРЖН. ВОПННЦЕ МОЛНТЕ НЕПРЕСТАНО О ВСЕ НА: СЛ҃҃҃҃ АПЛАКА:	[Wspomnienie] świętego apostoła Fi- lemona i tych, którzy byli z nim. Nabo- żeństwo święta i świętego. Troparion: »Święty apostoł...«. Podczas jutrzni czytanie z żywotu [św. Grzegorza bi- skupa] Akragandy. Kondakion, [ton] 2.: »Niczym wiecznie jaśniejące gwiazdy oświetlające krańce ziemi, wychwala- my apostołów Chrystusowych: chwa- lebnego Filemona i Onezyma, a wraz z nimi również mądrego Apfiusza, wzy- wając: módlcie się nieustannie za nas wszystkich«. [Schemat] nabożeństwa [ku czci] apostołów.	22 listopada: AMD, 430A.
4.	СѢГО ПРРКА АББАКУМА: АЛЛІОУІА: НА УРНН ЧТЕГЪ О ЖНА СЛВННА:	[Wspomnienie] świętego proroka Ha- bakuka. Alleluja. Podczas jutrzni czy- tany jest żywot św. Sawy.	2 grudnia: AMD, 431A.
5.	ПРЕПОДНА ОЦА НАШЕГО ПАТАПІА: АЛЛІОІА: НА УРНН ЖНТНЕ СГО НА ДВѢ ЧА:	Prepodobnego ojca naszego Potapiu- sza. Alleluja. Podczas jutrzni czytane są dwie części jego żywotu.	8 grudnia: AMD, 431B.

Lp.	Przykład zapisu w AMD	Przekład na j. polski	Lokalizacja
6.	СѢГО ѿ ПРѢНА СѢМЕѦНА ВГОПРІЄМЦА. ѿ АННЫ ПРѢРѢЦНИ: СЛѢБА ПРА ѿ СѢМУ. ЕВЪ СѢ: НА СІН ДНѢ ГЪ ЧА ДНН ПРНБЫЛЪ:	[Wspomnienie] świętego i prepodobnego Symeona Sprawiedliwego i Anny Prorokini. [Schemat] nabożeństwo święta i świętemu. Ewangelia, perykopa 200. Tego dnia dodaje się 3. godzina dnia.	3 lutego: AMD, 440B.
7.	ПРѢНАГО ѡЦА НАШЕГО ГЕРАСИМА ИЖЕ НА ІСѢРДАНН:	[Wspomnienie] prepodobnego ojca naszego Gerazyma znad Jordanu.	4 marca: AMD, 442B.
8.	СѢГО МѢНИКА КѢНЕСѢНА: АЛЛІЛОУІА:	Świętego męczennika Konona [Izauryjskiego]. Alleluja.	5 marca: AMD, 442B.

* tłumaczenie – Marek Ławreszuk
Źródło: opracowanie własne.

Analiza mikrostruktury i wnioski

Wariantywność przedstawionych wyżej komentarzy liturgicznych mikrostruktury AMD związana jest z następującymi czynnikami:

- powtarzalnością schematu. W sytuacjach, w których skryba opisywał kolejne dni, w których obowiązywał podobny schemat kolejnych elementów hymnograficznych, pozwalał sobie na zastosowanie skrótowego komentarza „porządek, zgodny z wyżej/wcześniej przedstawionym”. Przykładowy zapis nabożeństwa 12 października: „НА ЛѢР ѿ СЛѢ МННѢ”, „podczas liturgii: szukaj [schematu] nabożeństwa [ku czci] męczenników” (AMD, 426A). W innych sytuacjach zapisano odsyłacze do poszczególnych dat synaksarionu, wskazujące na zachowany tam bardziej obszerny opis lub pełny tekst określonego hymnu. Niekiedy, w bardziej oczywistych zdaniem skryby sytuacjach, odesłanie miało charakter krótkiego wtrącenia: „ѿ ПРО СЛѢ ІАКО ПРѢКАЗАА”, „i dalsze elementy nabożeństwa, tak, jak to zostało wcześniej wskazane” (AMD, 443B).
- oczywistością schematu. Niektóre z utrwalonych elementów nabożeństwa były z perspektywy skryby oczywiste, tj. powszechnie znane. W takich sytuacjach rękopis zawierał: maksymalnie skrócone opisy (zarówno w perspektywie szczegółowości opisu, jak i skracaniu fraz i poszczególnych wyrazów) lub wskazanie „zgodnie z regułą typikonu” (bez szczegółowych informacji).

Szczegółowość zapisanych w rękopisie informacji była również zależna od tego, czy w określonym dniu wspominało się jednego świętego (lub grupę świętych), czy też na jeden dzień zapisano wspomnienie wielu różnych świętych. W pierwszym przypadku rękopis zachował pełne lub skrócone schematy kolejnych nabożeństw dobowych, w drugim, natomiast, bardzo często ograniczał się do wskazań, które ze wspomnień liturgicznych dnia w określonym momencie dominują. W pierwszym przypadku opierał się na tekście jednego nabożeństwa miniei lub triodi, opisując np. kolejno liczbę stichir, ich

ton oraz często pierwsze frazy hymnów. W drugim przypadku – różnicował hymnografię, wskazując, w jakim zbiorze tekstów należy jej poszukiwać. Przykładowa adnotacja mikrostruktury na 8 stycznia mówiła jedynie o tym, że w nabożeństwach tego dnia należy połączyć hymnografię święta (Objawienia Pańskiego) oraz świętych (św. Dominiki i prepodobnego Jerzego Chozewity): „*сѣѣба прѣ, ѿ сѣмь*” (AMD, 437A).

Najkrótsze zapisy mikrostruktury, poza wprowadzeniem informacji o świętym (tj. segmencie A), zawierają przynajmniej ogólną charakterystykę dnia, która związana jest z dopuszczalnym śpiewem „Bogiem jest Pan” lub „Alleluja”. Druga z tych wskazówek informuje o postnym charakterze wszystkich nabożeństw dobowych. Kolejną zachowywaną nawet w najkrótszych opisach informacją była adnotacja dotycząca czytań podczas jutrzni. Przykładem takiego skróconego zapisu jest adnotacja na dzień 7 grudnia, w której zapisano: „*ἀλλῆλῳ: ἡ ὕμνῃ ζωτικῇ ἱὸ τοῦ θεοῦ ὡς*” (AMD, 431B). Niniejszy wpis informował, że podczas jutrzni, zamiast „Bogiem jest Pan” śpiewano „Alleluja”, a podczas jutrzni czytano dwie części żywotu św. Patapiusza, którego wspomnienie właśnie wypadało.

Skrócone informacje liturgiczne pojawiały się również w sytuacji przeniesienia wspomnienia świętego na inny dzień. W sytuacji, w której na określony dzień przypadała pamięć świętego, któremu nie wskazywano świątecznego nabożeństwa, a jednocześnie tego dnia sprawowano nabożeństwo świąteczne, poświęteczne lub niezwykle czczonego świętego, w mikrostrukturze pojawiał się następujący komentarz: „ВЪ СѢ ДНѢ ѠДАВАѢ ПРА. И ПОЕ ВЪСѢ ПРАКѢ. СѢМѢ ЛѢПНѢ, ПОЕ СѢМѢ ВЪ КѢ, ІАКО ѢКАЗѢ” (AMD, 455A). Komentarz wskazuje, iż wspomnienie męczennika Luppa przypada na dzień zakończenia święta Przemienienia Pańskiego. Z tego względu hymnografia wykorzystuje wyłącznie teksty święta, natomiast nabożeństwo ku czci św. Luppa zostaje przeniesione na dzień 22 sierpnia.

Wnioski dotyczące schematów czytań

Fragmenty w mikrostrukturze dotyczące czytań zachowały istotne informacje na temat źródeł. Przykład komentarzy na dzień 1 września zawiera wskazania o wykorzystywanych tekstach patrystycznych: „УЧЕѦ ѿ ЖНА ПРІПНА, РАЗДЛЕНІА Г. ѿ ДНІ БО НАЧІНАЄ ЧЫСТІ МЕТАФРАСТЬ ЛОГОФЕТОВЬ. Ъ МАРГАРИТІ ЗЛАУВН. Ъ ТЛЫКОВАНІА ПОСЛАѦ СГО АПА ПАВЛА”, „Czytania 3 fragmentów żywotu prepodobnej. Od tego dnia rozpoczynają się czytania: [Symeona] Metafrasty Logotety, „Margarjta“ [św. Jana] Chryzostoma oraz komentarzy do listów św. ap. Pawła” (AMD, 419A). Uwagi tego typu pozwalały nie tylko wskazać na miejsce w nabożeństwie przeznaczone na lekturę tekstów katechetycznych, lecz również sygnalizowały wykorzystanie konkretnych ksiąg.

Obecność wskazówek dotyczących czytań w AMD, zarówno w wersjach rozbudowanych, jak i skróconych, pozwala wysnuć tezę o dużym znaczeniu tych elementów w modlitwie wspólnotowej. Krótkie opisy zazwyczaj całkowicie ignorowały wskazania dotyczące hymnografii, czyli stichir, kanonów. Nie opisywały również każdorazowo doboru czytań *Pisma Świętego* podczas jutrzni oraz liturgii (były pozbawione wskazań perykop). Z drugiej strony, w większości przypadków zachowywały jedną lub dwie frazy dotyczące czytań jutrzni, wskazując określone fragmenty z żywotów świętych lub określonych homilii.

W oparciu o analizę statystyczną możemy więc stwierdzić, że informacje o czytaniach były przez autora AMD traktowane jako istotne. Wniosek ten pozwala wysnuć dwie niezależne tezy, które należałoby gruntownie zbadać. Pierwsza teza zawiera się w stwierdzeniu, że typikon w wileńsko-supraskiej redakcji stanowił wariant przejściowy od praktyki studyjskiej do jerozolimskiej. O ile nagłówki, wstęp i makrostruktura kalendarzowa z jej liturgicznymi zasadami i prezentowanym porządkiem nabożeństw odpowiadały już rozpowszechnionej na ziemiach słowiańskich praktyce typikonu jerozolimskiego, o tyle obecność czytań i ich ranga w strukturze nabożeństw cyklu dobowego mogła świadczyć o wciąż żywej i przestrzeganej praktyce typikonów studyjskich. To właśnie studyjska praktyka liturgiczna akcentowała konieczność modlitwy i katechezy, które były realizowane szczególnie podczas nabożeństw całonocnych. Praktyka ta odwoływała się do modelu liturgicznego znanego już znacznie wcześniej. Do V wieku podczas liturgii czytano 3 fragmenty *Pisma Świętego* (Ławreszuk, 2014, s. 299).

Następnie, w wyniku rozwoju praktyki liturgicznej, zrezygnowano z lektury fragmentów ksiąg *Starego Testamentu* podczas liturgii, a czytania te zostały przeniesione do nabożeństw wieczornych. Szczątkowe adnotacje z okresu do VIII w. wskazują bardzo ogólnie na „czytania wieczorne”, nie uściślając ich ilości nie wskazując na teksty źródłowe (Skaballanovich, 2004, s. 163). Później w redakcjach typikonu studyjskiego pojawia się precyzyjnie opisany system siedmiu czytań wieczorni i jutrzni niedzielnych oraz sześciu czytań wskazanych na wieczornie i jutrznie dni świątecznych (Ławreszuk, 2014, s. 398). Czytania akcentowały zróżnicowaną funkcję cerkiewnych nabożeństw, które harmonijnie łączyły modlitwę i katechezę formującą wiarę wspólnoty. Ich szczegółowe funkcje zostały już przeze mnie wcześniej opisane (Ławreszuk, 2014, s. 398–399).

Mikrostruktura AMD odpowiada systemowi czytań typikonów studyjskich. Poniższa tabela przedstawia studyjski system czytań i zawiera powiązane z poszczególnymi czytaniem przykłady z rękopisu *Mateusza Dziesiątego*.

Tabela 3. Czytania wieczorni i jutrzni tradycji studyjskiej i ich odpowiedniki w AMD

Lp.	Lokalizacja	Charakterystyka czytań w tradycji studyjskiej	Przykłady w AMD
1.	po wieczorni	Tzw. „wielkie czytanie”, określane tak nie ze względu na długość, lecz na treść. Lektura 4 lub 5 fragmentów tekstów Nowego Testamentu z wykluczeniem ewangelii. Wysłuchiwane na siedząco. W praktyce monasterskiej w tym czasie mnisi spożywali rozdawany im pobłogosławiony chleb i wino. Czytania uporządkowane były w roczny cykl: Dzieje Apostolskie (w okresie Pięćdziesiątnicy), listy (od Niedzieli Wszystkich Świętych; w kolejności od Listu ap. Jakuba i dalej, zgodnie z ich umiejscowieniem w apostołach) oraz Apokalipsa (w okresie Wielkiego Postu) (Ławreszuk, 2014, s. 399–400)	W AMD dla nabożeństw dni wielkich świąt, w tym miejscu odczytywana była homilia lub słowo dotyczące historii święta. Adnotacja AMD dopuszcza odczytywanie przez „wskazanego mnicha”: „<i>ПРОЧИТАЕ ѿНАРЕНЫИ ННѦ, ꙗко ѿ ЧТНІЕ ѿ ЖІВОТВОРАЦІИ КРСТѢ, НА ЧА ѿ, ѿ СВРШАЕ ЕГО</i>”, „wskazany mnich wygłasza [tytuł homilii] o czcigodnym i życiodajnym Krzyżu, i w całości ją odczytuje” (AMD, 422A).

Lp.	Lokalizacja	Charakterystyka czytań w tradycji studyjskiej	Przykłady w AMD
2.	po 1. kacyzmie jutrzni	Homilie i komentarze świętych ojców, przede wszystkim: św. Jana Chryzostoma, św. Symeona Metafrasty Logoty, egzegezy ewangelii jutrzni niedzielnych św. Teofilakta (Ławreszuk, 2014, s. 400; Skaballanovich, 2004, s. 639).	AMD często łączy w jednym komentarzu 2. i 3. czytanie. Tematyka czytań to: żywot świętego lub kompilacja homilii (np. św. Jana Chryzostoma) oraz żywotu świętego. Niekiedy wskazane opisy męczeństwa, podzielone na fragmenty przypisane na kilka kolejnych dni, są tak ulokowane, by ostatni fragment był odczytywany w dniu liturgicznego wspomnienia świętego. Przykład wspólnego wskazania 2. i 3. czytań z 2 września: „УЧЕНІА ѿ ѿ ЖНА СГГО СМЕО. ПОТО МНІЕ СГГО. РАЖЕЛЕНІ Б” (AMD, 419B). Podobny schemat na dzień 3 września: „УЧЕНІЕ ѿ ЖНА СГГО СМЕОМА ЕДНО. СГГО АН.АІМА НА РАЖЕЛЕНІ ДВБ” (AMD, 420A). Kombinacja czytań homilii i żywotu świętego: „Н УЧЕЕ ѿ ѿ ЗЛАУ. МНІЕ ЖЕ СГГО НА ДВБ ЧА” (AMD, 422B). Wyłączne wskazanie na homilię: „ОБЫ. УЧЕ ББ ЗЛАУ” (AMD, 423B).
3.	po 2. kacyzmie jutrzni	Homilie i komentarze świętych ojców (podobnie jak 2. czytanie).	
4.	po polieleosie	Homilie i komentarze świętych ojców korespondujące tematycznie z liturgicznymi perykopami z apostoła lub ewangeliarza (Skaballanovich, 2004, s. 650).	W dniu święta Podwyższenia Krzyża Pańskiego: „Н ПРОУИТАЕ СЛОВА СГХБ СГРГЕН, ВЪЕ ѿ М, Н ВЪЕ ѿ ѿ” (AMD, 422A). W święto ku czci św. Jana Teologa (26 września): „Н УЧЕ. Н ПОМБНОВАЕ АІА” (AMD, 424A).
5.	po 3. pieśni kanonu jutrzni	Katechezy i komentarze patrystyczne (podobnie jak 2. i 3. czytania).	Przykład z dnia 25 grudnia, święta Narodzenia Chrystusa, wskazuje na homilię dotyczącą święta św. [Grzegorza] Teologa: „Н УЧЕ ВЪ БОСЛОВБ, ХС РАЖАЕ” (AMD, 433B).
6.	po 6. pieśni kanonu jutrzni	Czytanie „Prologu” lub „Synaksarionu”, tj. historii święta lub żywotu świętego. Niekiedy wspomnienie pojedynczego świętego w praktyce studyjskiej, przy skumulowanym wspomnieniu wielu świętych danego dnia, ograniczało się wyłącznie do odczytania jego żywotu (Ławreszuk, 2014, s. 400).	Przykład wskazujący na homilię święta Narodzenia Chrystusa autorstwa św. Bazylego Wielkiego: „УЧЕ ВЪ БЕЛІКО БАСНІН, ХВО РОЖБСТВО” (AMD, 433B) oraz adnotacja na święto Zwiastowania Bogarodzicy, sygnalizująca inicjalną frazę homilii: „czytanie świąteczne: »Znowu radość Zwiastowania...«”, „УЧЕ ПРА, ПАКЫ РАДО БЛГОВБ.” (AMD, 443B).

Lp.	Lokalizacja	Charakterystyka czytań w tradycji studyjskiej	Przykłady w AMD
7.	na zakończenie jutrzni	Czytanie katechez św. Teodora Studyty, wskazane w źródłach słowiańskich wyłącznie w niedziele (Skaballanovich, 2004, s. 608–610), odbywające się bezpośrednio po jutrzni, podczas litii, zazwyczaj po stichirze ewangelicznej (Mansvetov, 1885, s. 141–142), w okresie całego roku liturgicznego (Thomas, Hero, 2000, s. 106). Katecheza Studyty była odczytywana przez igumena lub eklezjarchę (Skaballanovich, 2004, s. 726). W praktyce greckiej, m.in. w „Ipotiposis” oraz typikonach tradycji ewergetyckiej, katechezy Studyty były czytane nie tylko w niedziele, lecz również w środy i piątki (Pentkovskiy, 2001, s. 129–130).	W AMD wskazane krótką frazą „katecheza” i umiejscowione przed rozesłaniem jutrzni i przed litią: „ὁ γλῶσσις, ἡ ὡπὴ ὁ βῆς λῆα ἡ ἁ γὰ β πρίπρᾶ”, „katecheza i rozesłanie. Tradycyjna litia i [nabożeństwo] 1. godziny w narteksie” (AMD, 419B).
8.	czytanie Ewangelii	Praktyka obecna nie tylko w praktyce studyjskiej. Perykopa ewangeliczna była umiejscowiona w różnych miejscach: po polieleosie, po 6. pieśni kanonu jutrzni, po 8. pieśni kanonu jutrzni lub po wielkiej doksologii. Ewangelia była odczytywana przez biskupa lub prezbitera na ołtarzu. Praktyka studyjska wprowadziła ustalony schemat 11 fragmentów ewangelicznych dla jutrzni niedzielnych (Ławreszuk, 2014, s. 402; Skaballanovich, 2004, s. 658).	W AMD czytanie umiejscowione zgodnie z praktyką jerozolimską (potwierdzone częściowo w praktyce studyjskiej), tj. po polieleosie, poprzedzone prokimieniem, najczęściej ze wskazaniem numeru perykopy: „ἐν τῷ 3ῳ, τῆς” (AMD, 422A).
9.	czytanie paremii	Rozpowszechniona w redakcji studyjskiej i jerozolimskiej praktyka czytania 3 lub większej liczby perykop Starego Testamentu. Czytanie odbywało się po prokimieniu wieczerni (Ławreszuk, 2014, s. 299).	„ΥΠΕΙ Α̅ ΤΩ ΝΕΧΘ̅. ΜΔ. Β̅Ζ̅Β̅ΕΔ̅Ε ΜΩ̅Ν̅ΙΗ. Β̅ ΤΩ ΠΡ̅ΗΥ̅, ΥΗ. ΣΗΕ ΝΕ ΠΡ̅ΕΝ̅ΕΜΑΓ̅Α. Γ̅ ΤΩ Ι̅ΣΑΙΑ, Ξ̅Ε. ΤΑΚΟ Γ̅Λ̅Τ̅Β̅ Γ̅Β̅ ΤΩ Β̅Ρ̅Β̅Ζ̅Υ” (AMD, 421B). Niekiedy komentarz wskazuje wyłącznie na miejsce przeznaczone na „określone zasadami” czytanie: „ἡ ὑπεὶ πρὶ πό ὑἱνδ ἡ” (AMD, 433B). Nabożeństwa wielkich świąt lub wigilii tychże świąt wskazywały na niestandardową liczbę czytanych fragmentów, przy czym nie zawsze sygnalizowały ich lokalizację, którą z łatwością można było odnaleźć w tekstach nabożeństwa w miniei lub triodionie. W informacji o święcie Zwiastowania pojawiła się więc tylko krótka wskazówka: „5 czytań święta”, „ΥΠΕΙ ΠΡ̅Α̅ Ε̅” (AMD, 443B–444A).

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe porównanie jednoznacznie wskazuje na powiązanie praktyki czytań AMD z zasadami tradycji studyjskiej. Wszystkie studyjskie czytania zostały umieszczone w schematach AMD. Zbieżne były również źródła tekstów.

Redukcja komentarzy przypisanych do poszczególnych dni może być wyjaśniona ich stałymi, niezmiennymi zasadami (np. schemat wielkiego czytania – tabela 3., pkt 1. lub ciągłości czytań katechez św. Teodora Studyty – tabela 3., pkt 7.). Jeśli czytania były w określonym miejscu ugruntowane praktyką liturgiczną, a dobór tekstu jednoznacznie ustalony lub niezależny od wskazań typikonu, to w takim przypadku rękopis AMD uznawał dany element za „oczywisty” i nie zamieszczał stosownych adnotacji. W przypadku obecności wielu dopuszczalnych tekstów, np. kilku żywotów świętych lub większej liczby homilii określonego święta, rękopis sygnalizował dobór materiału i jego podział.

Zróznicowane objętościowo informacje o czytaniach w AMD sugerują, że autor rękopisu świadomie pozostawił poszerzone informacje w sytuacji, w której dobór istniejących źródeł tekstowych: a) umożliwiał odczytanie wskazanych fragmentów, tzn. określone księgi znajdowały się w lokalnym zbiorze monasterskim, b) księgozbiór umożliwiał wykorzystanie wielu dostępnych źródeł, spośród których należało wskazać to właściwe.

Przemyślana redakcja treści AMD była pozbawiona niepotrzebnych powtórzeń. Autor księgi zwięźle komponował komentarze dotyczące czytań i nierzadko spajał je uogólniającą klamrą. Przykład takiego zapisu na święto Zwiastowania Bogarodzicy zawiera dokładną informację o wielkim czytaniu wieczerni (tabela 3., pkt 1.) oraz zredukowaną adnotację dotyczącą kolejnych czytaniach (tj. tabela 3., pkt 2. – tabela 5): „[wielkie] czytanie listów [Nowego Testamentu]. Następne czytania świąteczne”, „ΥΠΕ̅ Β̅ ΠΟΛΛΗ̅. ΠΡ̅ ΥΠΕ̅ ΠΡ̅Α” (AMD, 443B).

Komentarze dotyczące czytań w rękopisie AMD stworzyły kompletny schemat niezbędnych informacji, pozwalały na przygotowanie właściwych fragmentów na każdy dzień. Staranność skryby w ich precyzyjnym przedstawieniu potwierdza tezę o istotnym znaczeniu tych czytań w cyklu nabożeństw dobowych tradycji supraskiej. Adnotacje dotyczące czytań dowodzą o wciąż praktykowanej regule studyjskiej, w której katecheza podczas nabożeństw była niezwykle ważna. Rękopis AMD nie odzwierciedlał jeszcze zmian, które mogłyby wskazywać na redukcję liczby czytań oraz ich rangę, która miała miejsce pod wpływem jerozolimskiej tradycji liturgicznej, ze względu na chronologię oddziaływania zwanej również tradycją neopalestyńską.

Zakończenie

Mikrostruktura AMD jednoznacznie udowadnia kunszt jej autora. Opracowanie nie jest wyłącznie prostą kopią istniejących już tekstów, lecz ukazuje przemyślaną i spójną adaptację źródeł, która uwzględnia lokalne potrzeby i możliwości.

Autor nie duplikuje niepotrzebnie istniejących i dostępnych treści. W komentarzach mikrostruktury i w jej ogólnej budowie uwidacznia się świadomość celu, dla którego została przygotowana księga. Mateusz Dziesiąty pisze ją na potrzeby mnichów odpowiedzialnych za przebieg nabożeństwa. Unika więc w niej oczywistych wskazań, powszechnie znanych dla każdego, kto zna choćby ogólny kształt nabożeństw cyklu dobowego. Nie powiela tekstów, które znajdują się w określonych, dostępnych księgach liturgicznych (m.in. oktoichu, miniei lub triodionie). W przypadku konieczności wyboru konkretnego tekstu przedstawia tradycyjną liturgiczną adresację: wskazując na konkretną grupę tekstów (stichiry, tropariony, ipakoje itd.), liczbę porządkową tekstu (np. pierwsza stichira), jej melodię (ton, podobien), kategorię tekstu liturgicznego (stichirę, troparion, pieśń), niekiedy uzupełniając powyższe informacje o cytaty inicjalnej frazy tekstu. Uwagi zapisane w mikrostrukturze, nawet z perspektywy czasu, są wciąż czytelne i jednoznaczne. Adresacja perykop biblijnych, mimo iż odmienna od współcześnie istniejącej, jest spójna z sygnaturami czytań rękopisu AMD, pozwala na jednoznaczne odnalezienie wskazanych fragmentów.

Bardziej rozbudowane wskazania czytań wieczerni i jutrzni wskazują na duże znaczenie praktyki studyjskiej. Pośrednio potwierdzają również zasoby lokalnej biblioteki monasterskiej, w której dostępne były konkretnie wskazywane w adnotacjach księgi (m.in. żywoty świętych, traktaty teologiczne, homiliarze lub dzieła świętych ojców).

Dodatkowe informacje o praktykach liturgicznych i pozaliturgicznych zapisane w segmencie D mikrostruktury stanowią drobne, chociaż niezwykle istotne źródło do badań liturgicznych nad lokalną praktyką i jej ewentualnymi rozbieżnościami z potwierdzoną praktyką innych ośrodków monastycznych początku XVI w. Pozwalają również na charakterystykę lokalnej supraskiej praktyki liturgicznej lub szerzej – odzwierciedlają obrzędy kultywowane w prawosławnych nabożeństwach sprawowanych na terenie Rzeczypospolitej i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Komplementarność i spójność mikrostruktury kalendarza liturgicznego AMD pozwala wykorzystać zapisane tam informacje do dalszej analizy: lokalnej praktyki liturgicznej, weryfikacji dostępności literatury patrystycznej, hagiograficznej i rękopisów poszczególnych ksiąg liturgicznych. Zachowane informacje pozaliturgiczne mogą zaś być wykorzystane do opracowania wniosków dotyczących wpływu kalendarza słonecznego, księżycowego i danych astronomicznych na codzienne życie społeczności prawosławnej Polski, Wielkiego Księstwa Litewskiego czy Rusi Kijowskiej w końcu XV i na początku XVI wieku.

Bibliografia

Alekseev, A. A., Zhukov, A. E., Panchenko, F. V. (Red.). (2020). *Biblija Matfeja Desjatogo 1507 goda. Iz sobranija Biblioteki Rossijskoj Akademii nauk: v 2 t. T. 1: Faksimil'noe vosproizvedenie rukopisi BAN, sobr. I. I. Sreznenskogo, II. 75 (24.4.28)*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Pushkinskogo Doma.

Ławreszuk, M. (2014). *Modlitwa wspólnoty. Historyczny rozwój prawosławnej tradycji liturgicznej*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.

- Ławreszuk, M. (2024). *Spis zawartości Antologionu Mateusza Dziesiątego NPRH143*. W: *Spis zawartości „Antologionu Mateusza Dziesiątego” – supraskiego rękopisu Mateusza Dziesiątego z 1507 roku: Biblioteka RAN St-Petersburg nr kat. 24.4.28. Sygn. BAN, zbiór Srezniewskiego, II.75. (V1 wyd.). RepOD*. [online] <https://repod.icm.edu.pl/api/access/datafile/52259%0A>, <https://doi.org/https://doi.org/10.18150/WNSY7S>.
- Mansvetov, I. D. (1885). *Cerkovnyj ustav (Tipik), ego obrazovanie i sud'ba v grecheskoj i ruskoj cerkvi*. Moskwa.
- Pentkovskiy, A. M. (2001). *Tipikon patriarkha Aleksiya Studita v Vizantii i na Rusi*. Moskwa: Izdatel'stvo Moskovskoy Patriarkhii.
- Skaballanovich, M. (2004). *Tolkovyy Tipikon. Ob"yasnitel'noye iz"yasneniye Tipika s istoricheskim wvedeniyem*. Moskwa: Izdaniye Sretenskogo monastyrya.
- Thomas, J., Hero, A. C. (Red.). (2000). *Stoudios: Rule of the Monastery of St. John Stoudios in Constantinople*. W: T. Miller (Tłum.), *Byzantine Monastic Foundation Documents. A complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments* (s. 84–119). Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Tipikon, siyest' ustav*. (2002). Moskwa: Izdatel'skiy Sovet Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi.
- Tofiluk, J., Makal, P., Charkiewicz, J. (Red.). (2024). *Kalendarz prawosławny 2025*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.

Wykaz stosowanych skrótów

- AMD – *Antologion Mateusza Dziesiątego*
- PAKP – Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny
- Ps_WMP – *Psałterz liturgiczny*, red. ks. M. Ławreszuk, ks. P. Makal, J. Charkiewicz, Warszawska Metropolia Prawosławna, Warszawa 2024.
- SPTP – *Słownik polskiej terminologii prawosławnej*, red. W. Przyczyna, K. Czarnecka, M. Ławreszuk, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2022.